

DIO II.

Pojezda, Prijezda i Zora.

Sve nebo Vidovo, svu Rajevinu, ne obigrasmo s Gospodom i Gospom. Do Vida, uzorna lovca i jahača, stoje još dva silna jezdioca.

Čitav krug pjesama¹, već od starine, pronosi se po narodu o dva hrla i neutrudna konjika, dva borca i lovca, sa vrsnim hrtima i zagarima. Ono su dva brata, koja rado ne razdružuje pučko pričanje. Koliko se oni miluju, toliko se i konji pod njima ljube, jedan bijelac, ili dorat, a drugi vranac, ili oba dorata; no se, kašto, dva brata razbliznačila i onebratila. O podne skoro nigdje se ne javljaju, već jutrom na uranku, i pred več, gdje ih tišti ljuta muka, pa je njima reda tumarati ili vojevati, kakokad. Brat jedan svagda, ponajviše od same bratove ruke, jal umire, jal nepravdu trpi, jal noću daleko od njega luta; pa drugome bratu, koji malo, ili nimalo ne strada, žao je brata svoga. Za njim steže ga sve to veća ljubav, za njim čezne. Umrla je brat kršniji, mlagji, pa i ljupkiji od starijega poluneumrlog; svakako, o smrtniku više se priča. Za dva brata, ovo je u opće kazivano.

¹ Vuk **pjes.**, knj. II, 10, 11, 94—100 — Petranovića **pjes.**, knj. II, 53—6. Tri pjesme 54—6, u zbirci Petranovićevoj, dosta su razvrgnute od prvobitne osnove; a, uticajem muslomanskim, nagrdi ih tvrdoća srca i raspuštenost. U njima je malo šta izvorno. Ali pjesma 6, knj. II, iste zbirke kroja je posve starinskog. Pjesma 7, knj. II, puka je varijacija od Vukove, knj. II, 5; te može ostati pod sumnjom, da je istom docnije ušla u krug pjesama o Jakšićima. Vidi još narodne pjesme u B.M. 52—3, u Davidovića 11, u **Vili Beogr.** (god. 1867, br. 29), u Čojkovića 7 i 95. Za starije vrijeme, sravni bugarštice 41—6 Bogišićeve zbirke.

A hoćemo li ih gledati iz bližega, te im sliku provesti u tvrgjem orisu, evo što još o njima pričaju epske crte najstarije. Dva brata, "na boju junaci"¹, nastavaju u "bijelom gradu Biogradu"², gdje je do grada kula Nebojša³. Kolika im je ljubav prevelika, tolika i sličnost. Kano da su jedno, ta sličnost ide do jednoličnosti:

"Od milosti jednu sablju pašu,
od milosti jednog konja jašu,
na njima je ruho jednoliko,
za kalpaci jednoliko perje"⁴
"Kad suu gori putem putovali,
od milosti ruho mijenjali"⁵
"Oba su mi brata jednolika,
a na njima jedno odijelo,

a oba im konja doratasta,
grive su im uvijate zlatom,
sedamdeset i tri pletenice,
što je njima sestra uvijala,
kad je njima konje podizala;
kudgodj idu, nigje s' ne rastaju,
konje jašu dobre uporedo,
konjima im se grive miješaju"⁶.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 92, v. 95.

² Id. ib. 98, v. 7.

³ V. 20.

⁴ B. M. **pes.**, 52, v. 4—7.

⁵ **Vila Beog.** g. 1867, br. 29, "Jakšići", v. 4-5.

⁶ Čojkovića **pjevan;** 7, v. 81—90.

Ali je sugjeno, da se oni ipak jednom rastanu. Rastavi povod dvojako se pripovijeda: ili je svagja o imovini, ili bezobzirno dalje putovanje mlagjeg brata, u viteškoj nevolji. Hoće oni da dijele svoju očevinu, te od ovaca, novaca i oružja jedan uze sve što valja, a bratu dađe što ne valja⁷: "od svašta mu daje dijo krivi", veli pjesma. Po drugoj verziji, jednome dopade u dio Srijem, a drugome Karavlaška⁸; pa "o malo se braća zavadiše, — da oko šta, veće ni oko šta, — oko vrana konja i sokola"⁹: svak ište "starješinstvo vrana konja i siva sokola"¹⁰. S te zadjevice, od brata propade brat, da ne bi Angjelije, ljube starijega brata: od mladog djevera ona izmoli konja i sokola, i braću smiri. Prije noćnog pomirenja, pred več, brat stariji mrčeći na mlagjega, išao loviti, na jezeru, "utvu zlatokrilu", i

pustio na nju sokola. Slomi utva sokolu desno krilo; pa na povratku, Biogradu napomol, tu na mostu, i konjиков "vranac slomi obje noge prve". Gospodar pita sokola:

"Kako ti je bez krila tvojega?
Meni jeste bez krila mojega,
kao bratu jednom bez drugoga",

odgovara ranjeni soko¹. Uzrok rastanku braće rekosmo, da je i nevolja. Zateče ih, jednom, zajednička nesreća. Bila njima uz majku sestrice Jelica", kad eto "vrani konji, a crni junaci"², zaskočili im dvore, poharali, i odveli im sestru. Braća se namah dosjetiše, da su dušmani iz zemlje arapske. Svoju sestru tražiše oni uzalud tri godine dana, te se rastali u četvrtoj; vrnuo se jedan Biogradu, a drugi sam nastavio potragu. On došao na vodu Stupnicu, koja "nije zdrava po junake"³, i na njoj našao četiri robinje, te ga prepustile. Prešavši rijeku, ugleda na lijevo velike dvore age Arap-age, "pokrivene limom i gjumišem", a oko njih "bakrenu avliju"⁴.

⁷ Vuk. **pjes.**, knj. II, 99, v. 31—49.

⁸ Id. ib., 98.

⁹ V. 23—5.

¹⁰ V. 26-7.

¹ V. 66—83.

² Id. ib, 97, v. 29.

³ V. 58.

⁴ V. 63—4.

Zapjeva junak tanko glasovito, i sestra ga već po glasu upozna, žalosna sestra, koja se uželila roda, ali joj rod daleko "koliko je nebo od zemlje"⁵. Brat došao glave Arapu, i još dvojici mladih Arapa; pa onda sa sestrom bjež' natrag na vodu Stupnicu. Sestra imala od Arapa, te i vodila sa sobom dijete jedno svoje; no, na zavičajnoj Stupnici, "procvili Arapinče crno"⁶. Tad i njega posječe ujak, uzviknuvši: "Od zla roda nek nema poroda!"⁷

⁵ V. 129.

⁶ V. 151.

⁷ V. 168.

Ponešto različita verzija, u drugoj pjesmi⁸, ne izvodi Arape, već Turke, koji napadaju na "Stojni Biograd"; a ne čami u dušmanakoj vlasti sestra, već jedan od dvaju braće, dok brat drugi izmače napasti, i "ogrija mu sunce na studenoj vodi Jahoriki"⁹. Junaka osuđenog baciše u "donje saraje", provedavši ga preko "dvanaest odaja"¹⁰; baciše ga tamo dolje, "da ne gleda sunca ni mjeseca, ni bijela danka ni junaka,"¹¹. On tamnova "po godine dana"¹²; nego, najposlije, spasio se i odveo djevojku odatle. Bila ona kći tamničkome gazdi. Djevojka iz prva pokušala, da prevjeri junaka Trusovinom, "vodom zaboravnom": tom vodom "ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu"¹. Ali od mrazovite vode on ne pi; naprotiv, mladenačka ljepota njegova primami mu djevu. Iz donjih odaja zajedno pobješkoše onda, kad "na nebu mjesec bješe već odskočio", pa "svanulo im više Biograda"².

⁸ Id. ib. 95.

⁹ V. 49—50.

¹⁰ V. 204—5.

¹¹ V. 208—9.

¹² V. 219.

¹ V. 234—7.

² V. 329 i 368.

Nije nipošto mučno, već prvim pogledom, nazrijeti, da o historijskome kakvu događaju, što bi pjesma bila prihvatila i po narodu raznijela, ovdje ne može da bude govora. Nezdrava voda Stupnica, a zaboravna voda Trusovina, onda lov na utvu zlatokrilu, pa mitični poznati nam Stojni Biograd i kula

Nebojša, nisu, u tome povijedanju, lakomišljena igrarija, uzgredni i odloživi nakit, nego je to tvrdi sastavni dio samih pjesama. I svojim uvodom pjesma jedna iz ovoga kruga hoće da nas uputi na legendu božanstvenu, više nego na ljudsku priču:

"Mjesec kara zvijezdu Danicu:
Gje si bila, zvijezdo Danice?
Gje si bila, gje si dangubila?
dangubila tri bijela dana?"³

³ Id. ib. 98, v. 1—4.

Poregijajem vedičnog, pa i amo odnosnog mita u drugih indo-euroopskih naroda, ja ću pokušati, da, konac po konac, ovu našu legendu raspredem. Megju to, budi odmah kazano o čem se radi. Dva brata u Nebojši do Stojnoga Biograda imaju na čelu obilježje onih dvaju božjih bića, koja Arijcima predstavljahu prvi i drugi trak zore koja se bijeli, ili, takogje, prvi trak sunca koje izhodi i zadnji trak sunca koje zalazi, "drugom riječju, praskozorje i suton. Kad dva traka zajedno zarude, onda su dva brata jednolika, te je jedan drugome mio; kad se sumrak i noć hvata, pa zadnji drugi trak izčezava, onda su braća obličjem nejednaka, pa i različita udesa. Oni se svagjaju. Mlagji tone u noć, i gine na očigled starijega, koji je smatran neumrlim. Pošto je sreća povoljna jednome, a drugome uda, pjesma njih iznosi, gdje dijele očevinu. Pri toj diobi, mlagjemu na dielu doći će Karavlaška, crna država narodnih, te i božjih dušmana, dok brat stariji drži Srijem, što je kod pučkih pjevača svegjer uzor-zemlja. Zemlje ove, dašto, dolaze u sadašnjoj prečinjenoj verziji legende. Negda, jamačno, bilo tu drugih imena, koja jasnije pokazivahu na dan i noć; bilo to onda, kad naši oci, ne samo pričahu o dvojici braće, već se njima i moljahu. Jekavska još živa kletva: "Tako mi one žrake nebeske!" i sada pripominje to davno vjerovanje Srbâ i Hrvatâ u božanstvo pojedinih zraka sunačnih.

U braće konja, i sokola, i utvu, i sestru, i djevojku, nama objašnjuje Rig-Veda, sa svojim himnama, ili molitvama, koje sastaviše stari pjevači u Indiji, prizivljući dva božja konjika, dva **ačvina**. Indijski je mit najdavniya religijozna tvorevina arijska o dvojici braće; daj, dakle, da ga pomnjivo proučimo².

¹ Vuk. **posl.**

² Ja rabim Rig-Vedu po njemačkom prevodu Grassmannovu: **Rig-Veda, übersetzt und mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Hermann Grassmann**, Leipzig 1876—7.

Ljepšega zgloba od dvaju **Ačvina** nema u svoj punoj katani bogova Indije. Dva boga vječite mladosti, dva zadružna jezdioca i neporediva vozača, dva lovca i strjeljača, kako su jednog porijekla, tako su i jednog postanja. Hrleći, dolaze svakog jutra "sa zrakom Sunca", dok "za njihovom ljepotom Zora ide nazorice"³. Bahnuće oni na nebo naglošču vjetra, brzinom misli, pa, kao svagda mladi, tako i blagi, daće ljudima zdravlje i žiće, zor mladenački i porod, svake ruke bogatstvo. Kao što nebo obasjavaju, onako, nesustali dobrotvori, pohagjaju domove svojih vjernika, tjeraju iz njih noćne aveti, i ljude oda zla brane. Oćinji vid, "nove oči"⁴, daju oni pobožnicima, pa njima još primeću i čudotvornu "konjsku glavuču"⁵. Za to, hvale se kano osobiti vidioci i čistiooci. "O vi, vidioci duboka duha!" vapije im jedna himna⁶. U ovome svojstvu vidilaca i vidara, nisu sami; no je do njih i neki "putnik na nebu, s moću vidioca, a dvaput rođen"⁷. Od dvaju vidnih bogova, od dvaju viteza jutrenjeg sjaja, očekuju, ne će li ugledati bistri dan slobode, i sužnji nevoljni. **Ačvini** obilaze svijet, te oblijeću za jedan dan zemlju i nebo; a proviru iz duboke dubine neba i vode strujeće⁸.

³ Rig-Veda, I, 47, v. 7 — I, 46, v 14.

⁴ Ovo na više mjesta.

⁵ Takogje, više nego na jednom mjestu: Rigv. I, 117, v. 23 — I, 119, v. 9.

⁶ Rigv., VIII, 8, v. 2.

⁷ Id I, 112, V. 4.

⁸ O noćnom boravku, i izlasku **Ačvina**, Rig-Veda govori ovako: "Val vode ide vama moćnima uporedo" (I, 180, v. 5) — "Šta to vi, o preljubljeni, i pila i bogastva revno iz voda donosite?" (I, 181, v. 1) — "Vi se preko morske struje prevozite" (V, 73, v. 8) — "Kola. . . vas voze preko mora i rijeka" (VII, 70, 2) —

"Ma gdje vi bili, o Jezdioci, u valovima neba, u šumi, u kućama!" (VII, 70, v. 3) — "Bili vi u valu neba, ili u kući pila vi se častili, uslišajte mene, o besmrtnici!" (VIII, 26, v. 17).

Noć pritvarala se Arijcem kano unaokolo oblivena tama, kano beskrajna površina vodena, ili morska, koja se struji poput rieke. Jezdioci su jednog nagona; jedne čudi, pa, putujući, jašu na kolima, te im bogata kola tjera bik i neki "morski vepar"¹. Ali š njihovim kolima ponajviše jure konji, ili samo konj jedan, jak na udima, visok, krilat, pa bijel, ili zlatan, ili rigj. S tima konjima prelijeću jezdioci "tri daljine, i sve što se na nebu svijetli"; prelijeću i "tri tamne prostorije"¹. Onda, ispod konjskih kopita izbijaju mlazovi tekućine, "sto bačava slatkog pića", veli jedna himna³. Od silnog poleta, prsnuće i kamen⁴, za koji mi već znamo, da simbolizira nebo⁵, a naosob plavetno, i više izrazito, noćno nebo. Prolama se nebo; po zraku stoji praska i uka, kad rupe konji dvaju vozača⁶.

¹ Rigv. I, 116, v. 18.

² Id. VIII, 5, v. 8. ³ Id. I, 117, v. 6.

⁴ Id. VI, 62, v. 7: "Pobjedonosno vi probijate kamen, vi vozači!" — X, 39, v. 13: "Sa stope, pobjedonosno vi probiste stijenje".

⁵ Vidi **Dio 1**, na str. 48.

⁶ Rigv. I, 181, v. 5,— V, 73, v. 7.

U tome, lijeću do **Ačvina** i tice, neke tice rude, kojima se oličuju rudi brzi zrakovi u dva boga. O ničemu himne ne govore toliko, koliko o njihovim ticama. Ponajviše su pomišljene kao guske, zar s toga, što svijetli **Ačvini** izlaze iz vodenih struja noćnih; pa ih pjevač jedan živo opisuje: "Blage su ti guske, što ih vi (Jezdioci) imate! One su medom bogate, sa zlatnim perjem, kriče jasno i rano se bude, pljuskaju vodom, vesele i veseleće"⁷. U himnama, tica **Ačvind**, češće puta, obrazuje se i prepelicom, to onda, kad dva boga borave u noći: prepelica rado se pritaji, te je zgodno obilježje omrknutih bogova. Himne dovode tada **Ačvine** kao spasitelje te pitome tice od noćnog Vuka: "Prepelica vas pozva, o Jezdioci, kadno je vi izbaviste iz čeljusti Vuka!"⁸

⁷ Id. IV, 45, v. 4. Što su bogate medom, to će reći, da su napojene ambrozijom, nebeskim svijetlom, Ovaj simbolizam arijski, po kome med znači svjetlost, što se njom hrane bogovi, sačuva se u našim božićnim običajima i na mnogom mjestu naših priča.

⁸ Rigv. I, 117, v. 16 — Pa.još: I, 118, v. 8 i X, 39, v. 13.

Ali su oni štitnici i nečega više, nego li je tica. Mladina i divna ljepota dvaju Jezdilaca primami im djevu uzornu, Ušu (Zoru), ili Suriju, ćer Sunca, koja se š njima druži, a teško je reći, po Rig-Vedi, da li im je sestra, ili žena ili obadvoje. Po tu djevojku **Ačvini** idu i u prosidbu. Usjela ona na kola njihova, koja kano da taman nju čekaju: u tih kola tri su dijela, tri sjedala i tri krasna hrla kotača. I ovoj djevi, pa i **Ačvinima**, prijeti onaj isti noćni Vuk, koji i prepelici¹; prijeti im, dašto u mraku, što no se hvata iza svakog dana, kad Jezdioci više ne "prebivaju u svjetlosti neba", niti su "na istoku", već su "u moru", negdje "na zapadu"², u "tri tamne prostorije"³. Mjesto Vuka, jedan ulomak himne izvodi nam demona, koji, gdje prasne Zora, "gleda na Jezdioce, kao i čovjek sa bradvom na drvo"⁴. Razbiće demona jedan od **Ačvinâ**, "smiom" **Ačvin**, ma i "saletila ga crna četa"⁵.

¹ Id. I, 183, v. 2 i 4: "Vi se družite sa Ušas, ćerju neba . . . tako vas ne ozledili Vuk i Vučica!"

² Id. VIII, 10, v. 1 i v. 5.

³ Id. VIII, 5, v. 8.

⁴ Id. VIII, 62, v. 17.

⁵ Id. ib, v. 18. ⁶ Id. I, 181, v. 4.

Ovako, u zglobu jednolikih i jednoćudnih blizanaca, koje svegjer zajedno prizivlju molitve u Rig-Vedi, nešto ipak luči jednog od drugoga. ššJedan je knez, pobjednik junaka, dok je drugi blaženi sin nebašš, veli još jedna himna⁶. No, pored svega, oba su ratnika, oba "najbolja pomoćnika u nevolji"⁷; pa će pjesma njima kliknuti: "Bojnim rogom odpuhajući varvare, vi Arijcima posvuda sjaj pribaviste!"⁸ Dva spasa javljaju se triput na dan, ranim jutrom, o podne i na večer; ali je njihova najjasnija epifanija ona u jutru. I večernja je znamenitija, nego li podnevna, ako i nije čestita⁹.

⁷ Id. I, 118, v. 3.

⁸ Id. I, 117 v. 21.

⁹ Id. VIII, 22, v. 13 i 14 : "Ponizno se molimo vama jutrom, vama večerom, o gospodari sjaja, što se vozite svijetlom stazom" — X, 40, v. 4: "I jutrom i večerom, mi vas primamljujemo žrtvovnim pilom" — Ib., v. 1.: "Kud brzaju kola vaša?... jaka kola, koja jutrom hite od kuće do kuće?" — V, 77, v. 5: "Rano častite, rano veličajte Jezdioce; s večera ne žrtvujte, to nije prijazno".

Po ovome kazivanju Rig-Vede očito je, da su dva brata naših pjesama, prvim postanjem svojim, dva **Açvina**. Ne samo da je tu mnogo tačaka dodirnih, već je i život dvaju viteza, amo i tamo, u cjelosti jednak. Između indijskoga i našega mita razlika nije u crtežu; ona je skoro sva u spoljašnjoj oblaci. Nebesna dva brata naša pretrpiše proces malne potpunog počovječenja, dok dva brata vedična stoje blizu do samog izvora arijskog mita, pa trepte živim sjajem božanstva. S toga, gore izloženim pjevanjem indijskim objašnjava se naše; položena u kristalu Rig-Vede, naša priča biva upravo providna. Do očiglednosti čisto je sada, što je to kula Nbojša i Stojni Biograd, taj stan Vidov i dvaju braće: ono je "prebivalište u svjetlosti neba". I Vidova konjska glavuča susreta nam ovdje; znamo, ovako, da je to mitična crta, koja, prelazeći davno doba germansko, slavensko i eransko¹, gubi se u arijskom postanju. Bila već riječ o vidovnoj moći Vida, a biti će opet, u trećem dijelu radnje, o novim očima njegovim; "nove oči" **Açvina**, pa i "putnik na nebu s moću vidioca, a dvaput rogjen", ponavljaju i riječi i nazore iste². Kako su pak **Açvini** uznošeni kao osobiti vidari, moguće je još, da naša riječ **vidati**, liječiti, uze se, negda, taman od vidnih liječećih bogova. A još prije će biti, da ih pominje izraz: "prasnu, prašte zora". Kola **Açvina**, koja voze Zoru, praskaju, jureći nebom: a, pošto u misli narodnoj ovome činu božjemu nestade traga, "praskozorje" bude, evo, smiona gola metafora u pučkom govoru³.

¹ Vidi **Dio 1**, na str. 51.

² Grassmann (II Th., s. 112) opaža, da je to Sunce; ali ovo ne proizlazi iz same himne. Rekao bih, da misao, koja će se ustaliti u slavenskom Svantevidu, već se vlači po Rig-Vedi.

³ "Puca" zora i dan, i u germanskim jezicima. C talijanskom, takogje, čuti je u rijetko: "rompe l'alba", premda je to španjolizam (A. A. Meschia, **Spagnolismi e Francesismi**, Bologna 1884, p. 60), koga Latini u Španiji zar primiše od Germana. Ali nigdje, mislim, nije naći riječi toliko krjepkih, kao što naše "praskati" i "praskozorje".

Svrh svega je pak znamenito, da, pomoću Vede, mi čisto uviđamo, što je u ostavštini, očevitno mitičnoj, naših utava zlatokrilih. Kao što od naša dva brata mitična ne mogu se rastaviti zlatokrile utve, tako od dva **Açvina** ne odvajaju se tice. U jednoj himni, koja sadrži kratku oznaku raznih bogova^{3a}, **Açvini** ocrtni su ovako: "Dvojica se voze s ticama, uz jednu mladu (Suriu); u veliku daljinu idu oni^{3b}".

^{3a} Rigv., VIII, 29.

^{3b} V. 8.

Tice **Açvina**, zlatoperne guske, što se plaču u vodi, čiste su naše zlatokrile utve, koje, po pričanju pjesama narodnih, plivaju, pred jednim bratom, u čarnim jezerima. Utva, starosl. **atva** (patka neka), jeste, i po vrsti životinjskoj, vedična guska. Ova guska, perzonifikacija ranih **Açvina**, "rano se budi", po riječi himne; a od ljupke zoreće utve biti će, u našem puku, postalo žensko ime Utvija⁴

Od nekadašnje božje veličine ostade i jedno čudo na utvi: može ona biti šestokrila⁵, taman kano i sveti arangjeo u misli narodnoj. Ali je sada, u pjesmama našim, utva više večernja, nego jutrenja tica te predskazuje polom junaka i konja mu, t.j. mitični zalazak dana u noćnu pučinu. Pjesme, u opće, rado iznose utvu, gdje ona tone u sinje more¹.

⁴ Vuk. **rječ.**

⁵ Vuk. **prip.**, dodat. 1.

¹ Petranovića **pjes.**, knj. II, 31, v 34—5: "Da pobjegneš u morske dubine, — imam ronca utvu zlatnokrilu" — U **Slovincu** g. 1881, br. 24 (ženska pjesma): "Pale su utve u sinje more".

Rig-Veda, kao što vidismo, pridaje **Açvinima**, i zlatne guske, i rude tice u opće. Ovako, vedična alegorija svijetlom bojom svakoje tice izražuje sjaj hrlećih trakova dnevnih. Za čudo je, da ni

ova općenita misao o ticama divnim, o ticama, što nisu prave tice, nije još u narodu našem, sasvim izumrla. U dvije pjesme Petranovićeve zbirke², ženi se neki zlatni soko, a svatovi su, takogje, drugi pristali sokolovi i golubovi. Vjerenica, vila jedna, nastava "na Zvijezdi, visokoj planini"³, gdje nju "goji u oblaku majka"⁴. Čudni svadbari putuju obnoć, a sve na njima se blista od sama sjaja zlatnog: krstaši im barjaci "sve" su "od suha ispleteni zlata". Svatovska kita prolazi, pa "kad bijahu kroz višu planinu, — razasja se gora i planina . . . bi ti rek'o i bi se zakleo, — usred noći da ogrija sunce"⁵.

² Knj. III, 2 i 3,

³ 2, v. 2.

⁴ 3, v. 9.

⁵ 2, v. 102—10.

Nego, krasnim ticama i mladoj vili eto opasnosti sa strane otrovnog jezera, od aždaje u prvoj pjesmi, od mrkih junaka, Ibra i Porče, u drugoj. Svadbena jato tica kud kamo razletilo se, pa jednu vilu zarobi neman, kadno iznenada bahnu zmaj ognjeni-junak, ili sa Zmijanja Rajko, koji pogubi silne otmičare. Soko tica, uz pribrane drugove, što su se bili rasplašili a sad opet posabrali, mogao napokon izvršiti vjenčanje s vilom. Iz arijskog mitičnog govora prevedeno u obični govor, ovo će reći: zlatni trak dana, soko, pomoću ognjevite sile, isplivao iz noćnog jezera, i milovao te pozlatio jutrenji oblak, vilu. Simbolizam tica, u staroj vjeri naših otaca, razmotavao se, mislim, na široko, koliko i u vedičnoj Indiji, ili u davnom Rimu, na glasu sa njegovih **auguria**. Osim Petranovićeovih ovih pjesama, utvrguje se to i utvom, i alemperkom, i "njemuštim jezikom" pučkih priča, koji pristaje ticama naosob. Ove razbacane uspomene jesu kano iverje, otpadnuto od isječene klade srpskog i hrvatskog u davnini obilnoga mita o božjim ticama¹.

¹ U narodu našem davnom, koji se za prirodu svima sponama života zakvači, životinjska simbolika bijaše prebujna. Dosad evo opazismo, gdje se slutilo konjem boga Vida, prasicom Vidove žene, i ticama Vidovih dvaju mladenaca. Bez sumnje, slutilo se i veprom ovih istih mladenaca. Rig-Veda nam iznese "morskoga vepa" dvaju **Ačvina** (str. 90); a vepa, ako i rijetko kad, spominju čudesne naše priče. Nego, taman "morski vepar" vedični ističe se u religiji baltičkih Slavena. Evo što o njemu piše Thietmar biskup, saski hroničar, koji umrije g. 1019: "Testatur idem antiquitas errore delusa vario, si quando his (Sclavis) seva longae rebellionis assperitas immineat, ut e mari predicto aper magnus et candido dente e spumis lucescente exeat, seque in volutabro delectatum terribili quassatione multis ostendat" (Thietmari **Chronicon**, l. VI, c. 17, Pertz, Mon. Germ. Hist. Script. T. III). I još drugih životinja od zlamenja upoznaćemo, tekom radnje.

Kako je bilo već i dovre viditi, kazivanje o dvojici naše braće slikovito je; a to je i naravno. O uskrснуću veseloga dana, nakon noćne sumornosti; o veličanstvu praskozorja, o zori koja se bijeli, pa rudi, pa zlatni se; za tim, o tužnome, no jednako veličajnome sutonu, gdje sunce i dan umiru kao zapaljeni u večernjem požaru, bijaše u naših otaca najživlji govor, jer o svima tima prizorima najživlje im srce osjećalo. I danas, civilizacijom zaglagjeni, izjednačeni, pa u prirodnim osjećajima dosta strošeni i utuljeni, od ciknuća zore i od sutona mi ćutimo i slast i sjetu; tim više ih upijaše blagodušni naši djedovi. U cik od zore, pri razljevu svijetlih pramova, u čistom mlijeku i medu neba, treperilo im nešto božje. Vid pustio dva traka, jal odapeo dvije strijele, jal izbacio "dvije puške male", po potonjoj besjedi naših guslača². Ta dva hrla traka dva su hrla jezdioca, dva živa boga. Konjik jedan poletio "na divnom bijelcu, ili na doratu, kako je god uočena bijela, ili rigja, boja neba; a do onog pojezde mahnuo se i prijezda, u svem jednolik njemu. To su dva blizanca, dva čila i mlada viteza, koji jednog konja jašu" i "jednu sablju pašu", kako nam kaza pučka pjesma³, načinom vrlo čudnim za ljude, no vrlo razumljivim za take bogove. Od zlata jutrenjeg sija se sav konj. Grivu mu "uvija zlatom"⁴ sama sestra jezdioca, od njih nerazdružna Zora.

² Vidi **Dio I**, na str. 56—7.

³ B. M. **pes.**, 52, v. 4—5.

⁴ Čojkovića **pjevan.**, 7, v. 84—6.

Nego će minuti i veliko slavje dana: te drugog konjika, prijezdu, čeka polom. Plam sutona rigj je, a biva sve to mrkljii. Zli su biljezi, Naputenome sokolu utva polomi krilo; konj slomi obje noge;

Vidovo bogatstvo, očevinu, braća dijele, pa se rastaju. Na doratu, ili na vrancu, prema boji večernjeg neba, jaše konjik drugi, i po tom, na očigled svijeta, uvaljuje se u puklu noć. Suzne oči ljudske pratiše ovoga drugoga junaka, koga noć osvaja. Prenevoljan i mukotrpan, on ljudima više nalikovaše, nego li prvi bez poraza i bez bijede. Patnik taj bijaše i velikodušan. Kad se noć naklopi, lutaće preko mrke prostrane carevine, da potraži od crnih stvorova ugrabljenu sestru Zoru, sestru "svoje slike i prilike"¹, koja će svijetu, svojim osmjehom, opet iznijeti blagi dan.

¹ Bogišića **pjes.**, 45, v. 13.

Hajde da časom provirimo u to carstvo noći Srbâ i Hrvatâ neznabožaca. Pojam toga carstva, mrkle nekakove pučine, jamačno je starodrevan, koliko i arijski rod. Rig-Veda već nam napomenu "tri tamne prostorije", negdje "na zapadu", uz "struje" velikih voda, gdje **Açvini** svake večeri zalaze, pa jednome od njih, i njegovoj "prepelici", prijeti "Vuk" i "crna četa"². I bez Rig-Vede, mogli bi mi s prve stope, kano **a priori**, predmijevati u Arijaca, te u svijetu od njih potekavših Indo-Europljana, pučkom maštom razvedenu neku prostoriju nevolje, mjesto nevidno i zebno. Tama i studen bijahu, uvijek, dva velika strašila svakog živoga. Od njih zazire i čovjek današnji, pored sve obrane, što ju nalazi pod tvrdim oklopom tvarne civilizacije; zazire tim većma, što mu je čud više meka i pjesnička. Od njih pak upravo zebliju prvi ljudi, malo čime obranjivani protiv nepovoljnih mijena u prirodi. Ljudska himna klikovaše danu i ljetu, a ljudska kletva huljaše noć i zimu, od kojih sav oštrac osjećao se u natmurenoj duši. Iz ove sumornosti, usred zamašnih ozleda noćne i zimske tame, iskoči nevidna carevina naših otaca arijskih.

Açvin zapao u "crnu četvu", a brat naš sišao megju "crne junake" uz "vrane konje"³. Vitez zagje u mrklicu, u godini četvrtoj⁴, veli jedna pjesma, dok druga kaže, da je proveden kroz dvanaest odaja, pa da u dvanaestoj, u "sarajima donjim", tavnova po godine dana; dvanaestora vrata pozatvoraše se za njim⁵. Ove napomene o vremenu, i o odajama, izlaze, valjda, na jedno te isto računanje.

² Vidi gornje navode, na str. 191.

³ Vuk. **pjes.**, knj. II 97, v. 29.

⁴ V. 35.

⁵ Id. ib 95, v. 214—9.

Sudeći po nekim crtama naših pjesama i priča, ni vrijeme mitično ili božje, ni vrijeme gragjansko, ne bijaše u nas, prije hristijanstva, na tanko utvrgjeno. Ali su, opet, oci naši vrlo rado smatrali mjesec u tri maha, a godinu, dan i noć, kad u tri, kad u četiri; pa njih, po tome i razvrgli, kako kad, u tri, ili u četiri glavna dijela. Četiri dijela za dan i noć čine se nešto novija, no su najobičnija. Ovako, dan i noć, uz svojih dvanaest sati, imadu svoja četiri doba, poput latinskih četirjuh noćnih **vigiliae**¹. Ako je viteški brat zamrknuo u "četvrtoj godini", time je, valjda, rečeno, da zamrče u četvrtoj česti dana; pa, ako je vogjen preko "dvanaest odaja", to će biti dvanaest noćnih sati. Nije jednaka, ali je slična vedična misao toga noćnog prelaska. **Açvin**, koga saleti crna četa, prelazi "tri tamne prostorije", dok se vozi preko zapadnog mora.

¹ Najnoviji su, dakako, sati ili ure, kojima nestaje i naše riječi domaće. Sat, kao dvanaesti tačni dio dana i noći, ili dvaestičetvrti dio dana skupa sa noću, bude prilično kasno u porabi i kod samih Grka i Rimljana. Ipak, u sadanjim pričama indo - europskih naroda, noćno vrijeme mitično broji se i po satima, kao što po tri ili četiri noćna razmaka, **vigiliae**. Što se tiče godišnje diobe na mjesece, kako već i sami Arijci shvaćahu razliku megju godinom sunčanom i mjesečnom, posve je naravno, da indo-europske priče iznose nam mjesec, gdje kad od trideset, a gdje kad opet od dvaestisedam dana, pa i godinu, sad od dvanaest, a sad od trinaest mjeseci. Sedmica u mjesecu nije niti arijska, niti naša, već je postanka semitičnog, a uvuče se u grčko-rimski svijet, te docnije i u svijet okolnih varvara, stopro malo prije Hristova rođenja.

Ovaj prvašnji nazor arijski o "tri" prostorije, i o voženju preko mora, rekao bih, da još ne iščeznu sasvim iz pameti naroda našeg. Rijetka priča jedna iz Bosne² zna pripovijedati evo ovo. Priča je ta o "Mijini ženidbi". Miji zaručniku red je hodati po donjem kraju, što, za cijelo, nije nipošto hristjanski pakao. Uzevši sala, ode Mijo, te tumarao za nekoliko vremena, dok "spane na njekakav

novi svijet, koga nikada vidio nije". To bijaše "crni svijet"; pa bijahu i tamošnji ljudi svi crni. Od neobičnoga gosta, od čudotvorne bijele prikaze, crni doljani nagoše bježati. "Zasto si tako bijel?" svi ga žurno zapitkuju, kad im prva strava popusti, i njemu se prikučiše. Zalutalome vjereniku carske čeri najpreče je to, da iz onog svijeta ponese veliko blago, pa, da do blaga dogje, stao objeljavati donje ljude, mažući ih svojim salom. Gdje svi pobijeliše, reče mu jedan od njih: "Ti, čudotvorni čovječe! mi imamo cara našega, koji je još žalosniji, crniji od nas, i ako ga obijeliš, kao što nas, znaj, dobićeš koliko se i nadaš". A zbilja, istim salom oprostio crnoće i cara onamošnjeg, koji netom je pomazan, "u taj čas pobijeli kao snijeg". Tri lagje, pune blaga, za to djelo nagradiše čudotvorca bijelitelja. Sjedne on na one lagje, i zaveze se uz more, da opet gore dogje do carske vjerenice, koju će sada i vjenčati.

² **Bos. nar. pripov.**, 25.

Za svinjsko salo već vidismo, da ono bijaše sakralno u bogoštovju Srbâ i Hrvatâ¹. Tri lagje u priči, na kojima bijelitelj vozi se morem iz crnoga u bijeli svijet, možda pokazuju na tri tamne prostorije, kroz koje Rig-Veda vodi dva **Açvina**, ili, bolje da rečem, jednoga od njih, **Açvin** pobjednika nad demonom².

Crni svijet, drugdje u pričanju naroda, zove se "tama" ili "tamni vilajet", kome je tlo sve posuto sitnim kamenjem, što se promeće u drago kamenje, kad je ono preneseno gore u svijet. Iz tame u svijet nekog cara putnika vraćaju se kobile, natrag primamljene njištanjem ždrebadi njihovih¹. Po riječima jedne pjesme, "na tamu počinulo" i sunce².

¹ Vuk. **živ. i ob.**, str. 245—6.

² Id., ib.

Baš s nekim troglavim demonom naših pjesama hraste prilika ove trojnosti crnog svijeta, u prvašnjem vjerovanju Hrvatâ i Srbâ. Već spomenusmo, na drugom mjestu³, troglavu grdosiju, Balačka vojvodu, koji čuva Legjan grad. Ime **Bal-ač-ko** spada na nekakav koren **bal**⁴. Je li to leto-slav. **bal**, zvečati, s kojim bi išla uporedo anglosaska riječ **bellan**, lajati, rikati⁵, ja nisam kadar kazati. Da bi ova etimologija nekako stajala, utvrdila bi se i sa slikom Balačka, u narodnoj misli. Tri njegove glave stravične su: "iz jedne modar plamen bije, — iz druge ladan vjetar duva"⁶, a trećom nakaza "progovara"⁷. Tome demonu govor je gromotan; gdje navali, on se razriče: "kako riknu, kô da megjed viknu", kaže o Troglavu jedna pjesma⁸.

¹ **Dio 1**, na str. 78—9.

² Ne smije se premućati, da je ova bosanska priča o donjem carstvu prilijepljena drugoj, koja, u istoj osobi Mije zaručnika, ponavlja priču iz Vojvodine o Veljku i Darinci (v. **Dio I**, na str. 78). Iz početka, prije silaska u donji svijet, Mijo tjera janjad na pašu, pa mu se careva kći u četiri maha zagrne, kako bi od njega dobila četiri janjca. Pri svakom zagrtanju, on joj ugleda na tijelu po jedno znamenje. Ovo sve spazivši, privjenča je sebi, u prkos smradnome ciganinu. Kad dan osvanu, carevna leži Miji na ruci. Glede hoda u donji svijet, znadu za to i druge pučke naše priče, ali kazivanje prepleću a novijim nazorima. Voženje pak na čudnovatim lagjama, to je jedan od najobičnijih prizora, kako u pričama, tako i u pjesmama gatanja bogovskog.

³ Vidi **Dio 1**, na str. 69.

⁴ Miklošić, **Bild. der slav. Personenn.**, s. 15.

⁵ Fick, **Vergl. Wört.**, II B., s. 617.

⁶ Vuk. **pjes.**, knj. II, 29, v. 609—10.

⁷ Petranovića **pjes.**, knj. III, 16, v. 286 — Čojkovića **pjevan.**, 72, v. 262—5.

⁸ Petranovića **pjes.**, knj. III, 30, v. 174.

Dakle, u pomisli mitičnoj naroda našeg, Troglav smatran je kao rikač. Ali, troglava neman, više nego pod imenom Balačka, vrza se, u narodnim pjesmama, pod nadimkom, dašto novijim, "troglava Arapa", za koga jednom je rečeno, da je iz "Mrakoča, grada arapskoga"¹. Riječ **Mrakoč** vrijedna je, da se zapazi. I po njoj, i po jednakosti svega crtanja, očevitno je, da "troglavi Balačko" i "troglavi Arap" drugo nisu, do jedno ciglo tamno biće, koje je iz pustog mraka, iz nevidnih prostorija, izilazilo, da plaši ocele naše². Samo je to različno, što Troglav iz Arabije prikazuje, prema Troglavu iz Legjana, sliku strošeniju. Crni naš Troglav jeste onaj vedični Vuk, koji, u noći, proždire pitomu

prepelicu, Zoru, a grozi se **Ačvinima**. Toga nesretnog Vuka, ili Vukca, poznaje, eto po istome imenu, naša poslovice: "Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća"³. A poznaje ga, još i bolje, pučko uvijek živo praznovjerje, koje drobnu, te nagloj smrti izloženu djecu, branjaše i brani, dok srdita Vuka blaži i primiruje, djeci nadijevajući taman vučje ime. Taka se obrana dandanas svečano obavlja u području najstarijih naših običaja, i najživlje misli i riječi narodne, u krajevima Crnogore, Boke Kotorske i Hercegovine. Na oborni zid oko kuće uspinje se čeljade jedno, i viče: "Čuj, puče i narode! Rodi vučica vuka, svemu svijetu na znanje, a vučiću na zdravlje!"⁴

¹ Id. ib. 41, v. 173.

² Troglavi Arap izbija u Vukovoj zbirci, a još više u Petranovićevoj. Neke od pjesama iz ove druge zbirke, amo odnosnih, potkatio guslač i kazivač, I. Divjanović; no, spomen o troglavu Arapu svakako je općenito narodan. Vidi Stojanovića **pjes.**, knj. I, 5, pa Čojkovića **pjevan.**, 72.

³ Vuk. **posl.**

⁴ Vrčevića **Niz prip.**, str. 73.

Toga radi, i u Bosni, pri samom uspavljivanju djece, padaju još, sa nježnih majčinih usana, ove ljute riječi: "Nini, sine, vuče i bauče! — Vučica te u gori rodila, — s vučadima, sine, odhranila!"⁵ Od tamnog ješnog Vuka biće i **vučac**, što ljudima truže i jede živo meso.

Odatle, u narodu, i mnoštvo ličnih imena, uz osnovu **vuk** ili s **vukom** složenih. Sad se, u opće, misli, da ovako imenovanje štiti djecu od vještica, koje hoće da ih jedu, pa ne smiju od vuka⁶. Nego, u davnije doba, jamačno, mnogo više od vještica, strašio oce i majke proždrljivi Vuk, troglava neman, koja u noći boravi, pa i gjipa na plijen iz noći. Uprav za to, malo koji jezik izražava, krepče i plastičnije od našega, izješnost i strahotu tmine: "izio ga mrak" — "omrkao, a ne osvanuo" — "zamrkao, a ne osvanuo".

⁵ Petranovića **pjes.**, knj. I, 46, v. 1—3.

⁶ Baš za to i Karadžić dobi ime **Vuk**. Vuk. **rječ.**, pod **Vuk**.

Pjesme, a još više priče, svjedoče nam crni svijet, u religiji naših djedova. Pita se: Osim ove općenite oznake po crnoći, nije li ono mrklo carstvo imalo i posebnih drugih imena? Mislim, da ih je imalo. Moguće, da takovo jedno ime bijaše riječ **pakao**. Riječ je starija od hristijanstva, a slavenska izvorna, i, po svoj prilici, značaje, iz prva, požar, zapožarena prostorija neba¹. Ta prostorija bijaše nebo večernje, gdje, sunce, koje zalazi, kosim sjajem pali oblake, pa, u velikom plamenu, dan gine, i dva zraka, dva božja konjika, poimence drugi, sumorno. zapadaju. O požarnome nebu, na razmaku dana i noći, zna pričati mit skoro sviju Indo-Europljana. Znamenito je pak, da se u Rig-Vedi svi prizori izlaska i zalaska **Ačvinâ** prikazuju u visinama i u dubinama neba, a da se zemlja tu pominje kano uzgredno². Taki pakao tužnog sumračja i sutona zar došao hristijanskim blagovijesnicima u živu zgodu, da od njega naprave plameno mučilište nove vjere³.

¹ Krek, **Einl. in die slav. Literaturg.**, s. 121. Tu se veli, da u Rumunjâ riječ pakao koju njima Slaveni dadoše, još znači magla. U nas, po zapadnim te stari-hrvatskim krajevima naroda, sinonim je za smolu.

² Rigv., passim.

³ Budi opaženo, da Miklošić u riječi **ꙑꙗꙑꙑ** (**Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen**, Wien 1886) ne vidi, nego dva značenja, prvašnje **smola**, a onda **pakao**. I ovako, nazor o paklu smolavom Slaveni mogoše imati prije hristijanstva, primivši ga od susjeda Eranaca. Kod ovih, opake duše plivaju, eda bi se od grijeha čistile, po rijeci ognjenoj. Je li talog eranski ono "ognjeno jezero", gdje takogje, po nekim našim pjesmama, plivaju duše, mučno je kazati.

Nego je prilika misliti, da nebesni pakao večernji bijahu, već u davna doba, Srbi i Hrvati ponešto pomjerili s onoga mjesta visokog, i dolje na zemlju k sebi privukli. Ili nam je reći, valjda, ovo: Slika pakla nebesnog titrala se, svejednako. u misli rijihovoj pobožnoj; ali ta se slika sve to većma udvajala, te im se pakao širio po nizi i po zapadu zemnom, ljudima više na dohvat. To stoji, da se već na drugome stupnju razvitka, glede Ada ili Tartara, nalaze ostali narodi od roda arijskog, osobito Heleni i Latini. Ako se ne varam, taj zemaljski pakao Srbâ i Hrvatâ zvao se Legjan. U skroz

legendarnoj pjesmi Vukovoj o ženidbi Dušanovoj⁴, gdje buči, u noćnom boju, sva adska sila, gdje se razmeće Balačko, a onemogla su dva Voinovića, vojna je svijetlih pregalaca na opaki Legjan, iz koga će oni izvesti djevojku. Šta je ta djevojka, a šta je i Legjan, znamo vrlo čisto po jednoj priči⁵.

⁴ Vuk. **pjes.**, knj. II, 29.

⁵ Vuk. **prip.**, dodat. 8.

Oturena i omrkuta djevojka, djevojka pepeljuga, boravi, najprije u Čizmi gradu, onda u Legen-gradu, a potom u Sablji gradu. Pepeljuga, to je opća arijska svojina; pa su mitolozi već složni u mnenju, da ta obljubljenka, i svagdje znana priča, skriva noćnu Zoru, i noćne joj mijene. Sa Čizmom gradom Zora pepeljuga nagovješćuje svoj večernji pad i zaturenje u noć, sa Legen-gradom ponoćno svoje doba, a sa Sabljom gradom pobjedonosni osvit u jutru¹.

¹ Može biti vrijedno pažnje, da i u gore navedenoj pjesmi nigdje se ne kaže, da bi zaprosena djevojka iz Legjana bila kći kralja legjanskoga. Djevojka, pravo rekavši, sužnuje u Legjanu. Pa i legjanski kralj, po riječi drugih pjesama, jest "gjidija". Petranovića **pjes.**, knj. II, 4, v. 80—3:

"Hoće tvoja da se ženi guja,
da joj prosiš lijepu gjevojku,
u Legjanu gradu bijelome,
u gjidije legjanskoga kralja",

i v. 108: "A gjidijo, od Legjana kralje!" S druge strane, gjidijom nazivlje se Troglav, kao što, n. p., u Jukića **pjes.**, knj. I, 10, v. 301: "I gjidija troglav Arapine".

Legen vodi nas, dakle, u najtamniju noć, u ponoć: te će Legen-grad, ili Legjan-grad, biti ono carstvo noći i zime, koje ustravljavaše sve Arijece, pa i naše oce. Ovo tumačenje biva vjerojatnije time, što i Bugari, u pjesmama kreta mitičnog, poznaju isti Legen, Lean. Pače, u bugarskoj pučkoj pjesmi, koja odgovara Vukovoj čisto mitičnoj: "Sveci blago dijele", Legen zaprema mjesto naše "Ingjije proklete". Sve ovo kao da utvrđuje i najprikladniji etim Legjanu. Nije baš neskladno reći, da je **Legjan** u jezičnoj svezi sa **ledinom**, što je zemlja skoro ne orana, zemlja pusta². U Arijaca, sinja, nemila, bezrodna pustoš najbolje upriličivaše mrsku, tamaneću silu ada. Neugodnim glasom već nam zvučila Suhara-Goleč³. Najskoli na Eranu, otkle na obližje Slavene nagagjasmo neki djelomični vjerski uticaj, pustopoljina i ledina bijahu trkalištem Ahuramazdinu suprotniku, Angromainju, i svima njegovim Daevama. Sve pusto godi zlovarnim duhovima iz eranskog Legjana, pak i sve gojno njih mrzi⁴.

² U staro-polj. **led**, terra inculta, u staro-slov. **oledâti**, desertum fieri. Vidi n W. Nehring-a **Ueber die Namen für Polen und Lechen**, s. 467 (**Archiv**, III).

³ Vidi **Dio I**, na str. 60.

⁴ Vendidad, III, 99—109: "Ko gaji poljske plodove, gaji čistoću, on unapregjuje mazdejski zakon... Kad ima poljskog ploda, onda pište Daeve; kad ima mladica, onda kašlju Daeve; kad ima strukova, onda plaču Daeve; kad ima jedrog klasja, onda bježe Daeve. Tu su najviše potučene Daeve, u kojoj su kući klasovi". Na neko svoje čudo evo čitam (**N. List Zad.** g. 1866, br. 20), da u Dalmaciji, u kotaru imotskom, ova mazdejska misao još postoji u svoj čistini.

Skoro bih mislio, da našim riječima "pusnik" za prokletnika, i "pusnica" za prokletnicu, drukčije ne rastumačismo živu energiju, već ako uzmemo da im najdublja žila leži u vjerskom nazoru, sličnu mazdejskome¹.

Blizu je noć, a gos. F. I. T. ne zna puta, te upita čobanicu, koja će njemu: "Tvojom srićom sve su ti usput oranice: ako zagledaš kakvu hudobu, utvoru ili vadinu, bržebolje prigji na oranicu, da te mine svaka nauda". Dakle je hudoba na neoranom mjestu, na ledini, a nju otklanja mjesto uzorano. Uz to, čobanica putniku iskaza od noćnog naleta i molitvu, koja vrijedi da se zabilježi: "Oslobodi me, Bože, od zmijskog uđenja i vražjega napastovanja! Bog i sveti križ bio sa mnom! Amen". Imaćemo prigode kazati, što je to "zmijsko uđenje".

¹ Dosad tražio se Legjan, kojekuda, na ljudskoj zemlji; no, rek' bih, uzalud. Među ostalim, pokušalo se odnositi, i Legjan, i kralja od Legjana, na poljske Lehe. Ovo mnenje prihvati, a i vrlo vješto obrazloži St. Novaković, u raspravi: **Ueber Legjan-grad der serbischen Volkspoese** (**Archiv**, III). Evo glavno

u razlaganju Novakovićevu. Brankovića hroničar poznaje Legjane, koji su Poljaci, jer kaže: "anno 1440 constitutus est in Ungaria rex Vladislav Ledianin". Riječ **Legjanin** nam dogje od magjarske **Lengyel**, Poljak, a ova od slavenske **Lehъ**, takogje Poljak. Preko Magjara Srbi, u burnoj prvoj polovini vijeka XV, upoznaše se s Poljacima, te od istih Magjara primiše i ime za ove, pa od tih Legjanâ, mašta pučka sazda neki "grad Legjan". Novakovićevoj etimologiji nije, dakako, ništa zabaviti; ali stvar, mislim, ne može da razdriješi poglavito etimologija. Apstrahiranje pučko o "Legjan gradu" nešto je mučno shvatiti; mučno i radi toga, što ga jednaka imadu i bugarske pjesme epske. Reći, da Bugari u Makedoniji to začuše i prisvojiše od Srba ne odmiče nepriliku srpskog nešto bezpovodnog zamišljenja onoga "Legjan-grada". Nego je poglavita teškoća u tome, da Srbima, eda bi Poljake naznačili, ni zašto ne trebaše zajma riječi magjarske.

Od pamtivijeka, koliko možemo suditi, oni imahu, za to, narodne svoje riječi **Leh** i Poljak, pa je prilika, da već od davnijih doba znadijahu za znamenite slavenske Lehe ili Poljake. Po teku historije ne bih cijenio, da srpskom narodu glas o Poljacima donese istom vladavina Vladislavljeva i magjarsko poljski polom kod Varne. Gdje je država Nemanića i silni Dušan, uz njegova suvremenika, razglašenog Kazimira Velikoga, u Poljskoj? U ostalom, i nas ep kano da luči Legjan od Leške i Poljske: "Podiže se od Legjana kralje — preko Lječke i preko Poljačke, — preko Turske i preko Kaurse" (Čojkovića **pjevan.**, 72, v. 8—10). Drugdje, ep prikučuje Legjan do arapske, adske zemlje (Petranovića **pjes.**, knj. III, 34). Ono **Legjanin** Brankovićevo hroničara čini mi se, da je u tek prividnom savezu s Legjanom naših pjesama. U XV vijeku, Poljaci i Ugri stajahu na braniku hristjanskog istoka, pa, pišući u ono doba pod ugarskim dojmom, naši ljudi rabiše **Legjanin** i **Lengja** za Leha i Lešku.

Kao što pusto, tako i nevidno bijaše carstvo noći. Danu predsjedja vidovni bog; dan začinju njegova dva traka, dva Vidova mlada viteza. Prema tome, noć jeste nevigjelica, a carstvo noći nevid. "Otišao **nevidom**", golemom riječju kaže narod za čovjeka koji propade; a ta je ponoća uzeta iz hazne negdašnjega vjerovanja. Tako, i izvorna naša izreka: "Bog te nevidio!" odnosi se, u isto doba, na Vida i na ovaj nevid. Nego meni se čini, da riječ još postoji i u strogom mjesnom značenju, samo što ona ima drugu negativnu česticu. Udbina, ili, po starijoj formi, Udina¹, bilo bi to mjesto. Udina kano da je skrojena istom mišlju, kojom i Nevid. Kao što od nestatka Boga, stari naši rekoše **ne-bog, u-bog**, tako, valjda, od nestatka Vida kazaše **ne-vid, u-vid**, što se saže, ili izopači, u **ud**². Ovako bi Udina značila mjesto bez vida, nevidno, uprav kao što Helenima bijaše njihov "Αδης, 'A-ιδης, 'A-Ϝιδης;. Ako ovo stoji, sazdana je Udbina još prije, nego se Slaveni od Italo-Helena razigjoše, jer jedni i drugi istim postupkom stvoriše svoj ad. Uz Helene, na nešto slično mislili i Itali. Mrtačkome bogu Orcus, koji imашe hram izvan pomerija Rima grada, nadjenuto je čudnovato, obsoletno, ime Viduus, kome nije lako naći jasna etima. Ne bi li ovo **Vi-duus** bilo, što i **Ve-dius**? Svakako, **Ve-dius**, ili **Ve-jovis**, hoće reći **ne-dan, ne-vigjelica**, a znače potamnjeloga boga i pakao njegov.

¹ U Hektorovićevoj jednoj bugarštici spominje se "Vlatko, Udinski vojevoda" (Bogišića **pjes.**, 49). Ako je Udinski od Udine, iz prva kazivalo se: Udina.

² Poznato je, da ovo **ud** nije **hud**. Dubrovčani, ti najdosljedniji hakavci, dok haču **hudoba**, izgovaraju **uditi** i **nauditi**. Udina je, postojano, bez **h**. Za slavensku riječ **uditi**, od vajakada, prijanja značenje teške dosade i štete, dok **chudъ**, iz početka, označivaše, ponajviše, fizični nestadak, i hoćaše reći: mali, mršav, siromašan. Niti je ovo značenje sasvim iščezlo u pučkom govoru, kao, n. p., kad žena kaže: "huda ti sam!"

Nije moje riješiti stvar o jezičnom postanku Udbine. Pače, niti ovo ovdje rečeno zahtjeva osobite pažnje. Nego će biti nekoga pripaza vrijedno to, da pjesme naše narodne svegjer Udbinu iznose kao mjesto kobno. U pjesmama hajdučkim zlotvori, malne svi, dolaze od Udbine³, ma i bile pjesme iz najrazličitijih krajeva naroda. Dok je onoliko glasita i raznošena u pjevanju, Udbini u pravoj historiji nema hvale, niti skoro mjesta.

³ Vuk. **pjes**; knj. III.

Koje bi to bilo lice povjesno "Vlatko, Udinski vojevoda", u bugarštici već pomenutoj¹, doista niko ne može da reče. Svak, naprotiv, odmah uvigja, da je lice čisto mitično Troglav Arapin, koga jedna sadanja pjesma kaže gospodarom Udbine: "Pa zavika troglav Arapine ... : Njega hvali sva srpska rodbina, — a ni mene ne kudi Udbina"². Valjda i onaj "Vlatko, Udinski vojevoda", u bugarštici, nije drugo, do isti ovaj vladar, vojvoda Udbinski, u novijoj pjesmi. Udbinu, u još jednoj pjesmi našeg doba,

obavija gusti mit. Mrači se ona u zapadu, te će od nje sunce, po arijskom pravcu, započeti noćni svoj hod:

"Hod'te, braćo, da se poslušamo,
da po jednu pjesmu ispjevamo,
od Udbine, što je za družbine,
da vidite čudo nevigjeno,
čudno čudo što kazuju ljudi,
da 'no nigje prije nije bilo.
Jedno jutro u svetu negjelju,
prije zore i bijela dana,
ogrijalo od zapada sunce"³.

¹ Vidi na str. 202.

² Petranovića **pjes.**, knj. III, 16, v. 198—203.

³ Ovako je u početku legendarne pjesme o "Smrti kralja Simeuna" (**Vila Beogr.**, g. 1867, br. 18).

Velika je prilika dakle, da Udbinu nam izručiše oci naši neznabošci, pa da je potonji naraštaji hristijanski upletoše, kojekako iskrivljenu, u pjesme junačke i hajdučke. Udbina tada postade grad, ili grad ona bijaše već od iskona, po primjeru Stojnog Biograda i Legjan-grada. Bijelom prostorijom, zaklonitim gradom svojim, gospoduju bogovi, kao i duhovi što su utvrđeni u pustome, a nevidnome, gradu donje tmuše.

Od naselja ljudskog do Legjana, jal Udine, predugi su putevi, a težak prelaz. "Koliko je nebo od zemljice, — toliko je i moj rod od mene!"⁴ cvili jednome od dvaju braće sestra, ugrabljena od age Arap-age. Što je u nekim pjesmama troglav Arapin, to je u drugima aga Arap-aga. Nama on će biti, naprosto, Troglav. Poarapi ga, a gdjekad i poturči, pjevanje, jer je Arabija postojbina sušnih crnih ljudi, a Turska uzrok kleti narodnome i domaćemu zlu, tamni izvor svakoj bijedi. Na sumegji obaju svijeta, bijelog i crnog arapskog, teče, po riječi epa, voda Stupnica. Ova Stupnica, očito, stoji izvan domašaja tvarnosti, te će joj ime biti otuda, što je preko nje postup iz bijele u crnu carevinu. Stupnica "nije zdrava po junake"⁵, veli pjesma. Druga pjesma⁶, iz istog kruga o dva brata, kao megjašnu rijeku naznačuje "Studenu vodu Jahoriku"¹. Može biti, da u prvoj epskoj zamisli ova je voda bila oblivena okolo sve zemlje, na lik tekućega okeana helenskog. U pjesmi "Ženidba Sunca" Petranovićeve zbirke, kad sveta Duhijana, t.j. svetoduha Jana, svrne svoje oči na pakao, ona "pogleduje sa visine moru u otoku"³; more, dakle, tuda tecijaše unaokolo.

⁴ Vuk, **pjes.**, knj. II, 97, v. 129.

⁵ V. 58.

⁶ Id. ib. 95.

¹ V. 50.

Nego, u mitičnih voda, naših i helenskih, ima još nešto poredivo. Svegjer u istim pjesmama o dva brata, čudotvorna ona voda, trećim stajaćim imenom, zove se Trusovina. Ime je mutna postanja, kao i Jahorika. Niti je, na prvi mah, jasna izreka, s onim imenom skopčana: "sutrusan" čovjek, za čovjeka kao opijena. Odkle, po svoj prilici, riječ, to ćemo naskoro viditi; no, opažamo odmah ovdje, da je Trusovina voda "zaboravna", taman kao adski izvor Ληθη u Helenâ. Junaci živi, pripovijeda naša pjesma⁴, žacaju se od Trusovine, jer, ako ih se ona dotakne, eto im zaborava. Uz to je studena⁵, kako Jahorika, te mrazi. Poimence bratu, koji se osužnjo, a čami dolje u dvanaestoj odaji, ta je voda mogla biti preopasna. Gospodar od dvanaest odaja saletio donju djevojku, da Trusovinom, "u kojoj su bilja od planine", prevjeri junaka, "e sam čuo", veli, "kazivali su mi, — da to jeste voda zaboravna; — ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu"⁶.

² O njoj povešće se riječ drugdje.

³ Knj. I, 2, v. 18—9.

⁴ Vuk, **pjes.**, knj. II, 95.

⁵ V. 277.

Pridavnik "zaboravna", eto, kao uogijeno, prevagja grčku riječ Ληθη. A što su legendarne naše vode mrzle i nezdrave, to je, jednako, mrzla homerska στύξ i jadovit 'Αχερών. Opaziti je i to, da sve adske rijeke, u Helena, svode se, pravo uzevši, na ciglu jednu, na Letu, jer ova drugdje nije, no u adu, dok i na ljudskoj zemlji teku Stiga i Aheron. Po isti način, i čudesne naše vode jesu jedna jedita voda. Stupnica i Jahorika u nekoliko se pričinjaju kano zemaljske; ali Trusovina, po svima joj biljegama, odmiče daleko sa vidika gornjeg svijeta. Ovako, preostaje nam samo ovaj mitični uporegaj: Trusovina — Leta. Ta jedna voda čisto je arijska; to je struja, iz koje vidismo, da isplivaju, sa drugaricom Zorom, noćni **Açvini**. Čudo tačnog podudaranja u našem i helenskom mitu o vodama rasvjetljuje se najživlje, baš pri luči Rig-Vede.

Tamno carstvo srpskih i hrvatskih pjesama ima čuvara svojih, tu odmah do rastupne rijeke. Na našoj Stupnici straže četiri robinje¹. Ovakova se straža čuva i u adu Indo-europljana. Na pragu helenskoga Tartara troglavi je pas Kerber, ili dvoglavi pas Ortro²; a na pragu vedičnog doma Yame, kralja mrtvih, bdiju dva psa četverooka. Kako je i ovdje opet viditi, začetna misao Tartara predlazi diobu Arijaca. Od četiri oka, u svakoga psa vedičnog, valjda ponikoše naše četiri djevojke stražarice³, koje su srca milostiva prema dobrim junacima⁴, kao što nisu baš zloćudni, poput Kerbera, niti indijski pasji čuvari.

¹ Id. ib. 97, v. 46—7.

² Ovoga "Ορτρος; M. Müller, i po samom glasu, istovjećuje s vedičnim **Vritra**.

³ Dvije su stražeće robinje u pjesmi 55 (knj. II) Petranovićeve zbirke, a u 53 tri.

⁴ Vuk. **pjes.**, knj. II, 97, v. 46—73.

I Heleni (to već čusmo) jednoga od dvaju arijskih pasa, **Sârameya**, pretvoriše u svoga laganog i ljupkog pratioca duša, u 'Ερμειας. Kad se četvorici naših djevojaka "vikne pomoć"⁵, pa one pripuste prelazak preko Stupnice, eno ti odmah adskih dvora u veličanstvenoj sumornosti. Vodi k njima sreberni most⁶. Na zlosretnoj "lijevoj" strani⁷, stoji veliki stan crnoga gospodara. Ne sjaji se tu žeženo zlato, već blijedo srebro, i još blegji lim; a dvorište oko jadnog doma potamnilo u crvenkastu smegju bakru⁸. Carstvo bijeloga dana ima dva junaka, dva zatočnika pod rukom višnjega Vida; pa i dolje, uz koljeno vladara, sjede do dva pomoćnika: "sjedi aga Arap-aga", i "vina pije s dvoma Arapčadi"⁹, veli preobražena riječ narodne pjesme. Ova dva Arapa, "oba brata od jedne matere"¹⁰, pomaljaju se i drugdje u pjesmama našim. I po helenskoj misli, uz vrhovnoga Plutona sjede, i sude u adu, još dva glavara.

⁵ V. 48.

⁶ V. 65.

⁷ V. 61.

⁸ V. 63—4. Ljutoga gazdu označuje i ljuto gvožđe, ako takogje amo pripada, kao što mislim, **Demir-paša**. narodnih priča, a i **Demir-aga** jedne epske pjesme (Stojadinovića **pes.**, knj. II, 10).

⁹ V. 118—9.

¹⁰ Petranovića **pjes.**, knj. III, 53, v. 390.

A sve ove tri adske glave, možda, nisu drugo, već sušti Troglav, potonjom tvorbom rastrojen u tri lica, jer za Troglava znadijahu i Heleni. To im je Gerion, koji je troglav, τρικεφαλος, ili je uz tri čitava srašćena tijela, τρισωματος. Boravi u zapadu, tik do ada, na zemlji što ju plače odasvud more; i drži u zaptu sjajno stado Sunčevo. Toj grdosiji noći i zime stado će istrgnuti dvanaestotrudni Herakle oličenje godišnjeg sunca, u teku njegovu kroz dvanaest mjeseci. Helenskome Troglavu ime Γηρυων, prije nego išta drugo, znači rikač¹. Upravo je rikač i naš Troglav Balačko, ako mu etimologiju pogodismo².

¹ Uporedi γηρυς, γηρυω. Preller, **Griech. Myth.**, II B., s. 202—5.

² Vidi na str. 197—8.

Ne treba nikakve natege, niti mučne kombinacije, da, već po dovre izloženom, nagjemo, ili bar nazremo, u Troglavu velikoga dušmanina iz drugog carstva, koji, prebivajući u tami, njom i kroza nju Hrvate i Srbe napastovaše, kako sada, sa četom svojih "crnih ljudi" i "vranih konja", napastuje epske junake. Biti će ovaj isti i "bog, stari krvnik", srpskog epa. Da je zao bog, suprotnik dobrog boga, postojao u vjeri predaka naših, dovoljno bi bilo i samo svjedočanstvo našeg jezika: "Teško do zla boga?" — "Skupo do zla boga!" koje mi već navedosmo³. Da se pak njihovoj ustravljenosti mašti taj bog prikazivao kao neki noćni Vuk, i to nam reče crnogorska poslovice: "Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća!" ispiregjena sa sličnim izrazom Rig-vede⁴.

³ Vidi **Dio 1**, na str. 41.

⁴ Vidi na str. 198. Od toga Vuka biće i "vučac", gangraena, kao što su i "boginje" od nekog zla boga. Paziti je, pri ovome, takogje na izraz "božje vrijeme", za vrijeme vrlo rgjavo i olujno.

A baš kano zla boga (malum deum), i premca Vidu, čiju sreću on suzbija nesrećom (omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo), predoči nam ga kod baltičkih Slavena, pod imenom Crneboga, hroničar Helmold⁵. Spade iz pamćenja narodnog ta riječ "Crnebog"; ali zao bog bijaše, doista, crn, kad je crn Troglav, a crna rulja njegovih ljudi. No, ako nam propade Helmoldovo ime, opet održasmo precrnih izraza: "Uvalio mu crn komad u torbu!" — "Doći će i njemu crn petak!" — "Šta učini, crnice jedan!"⁶ Pa današnja igrarija riječi: "Božo i Crnjo"⁷, za dobra i zla čovjeka, može biti da nam i ona pomnije dva davna suprotna boga.

⁵ Vidi **Dio I**, na str. 32.

⁶ Mrzost crnoće osjećaju, dakako, skoro svi ljudi. Što od prvašnje vjere, a što od hristijanstva sredoviječnog, narodima arijskim u Europi koješta se crni u misli, te i u govoru. Ali rekao bih, da nije nigdje toliko duboko, kao u nas, prodro oni osjećaj.

⁷ Vuk. **rječ.**, pod **Crnjo**.

Zao bog djedova naših, a crn bog baltičkih Slavena, moguće, da se prozivao i Vrag. Crni bog, po riječima Helmoldovim, bijaše dobromu bogu kao ravan u vlasti¹, te, naravno, bješe veliki dušmanin njemu i bijelomu svijetu. **Vrag**, dušmanin, riječ je praslavenska; pače, uzlazi i do dalje davnine, jer već Leto-Slaveni kazivahu **varga**². Izravna dokaza, ili dokaza neizravna, a jasna, da Slaveni, kao što docnije hristijansku sotonu, tako svoga crnog boga, još prije, rekoše vragom, mi, doduše, nemamo. Istina, pjesma jedna veli, da je crnome Arapu, otmičaru djevojke, "glava vražija"³, no, ta bježna i malo značajna napomena, sama po sebi, mnogo ne hasni.

¹ Helm. **Chron.**, I. I, c. 52.

² Fick, **Vergl. Wört.**, II B., s. 662.

³ Petranovića **pjes.**, knj. II, 53, v. 481.

Nešto veće pomoći zar nam pruža, u ovome, mit latinski. Rimljani, kako to vidismo, primijeniše dostojanstvo velikoga podzemnog boga mrtačkome svome Orcus Viduus. Toga Orca davni Itali izgovarahu **Horcus**, **Urgus**, **Uragus** (?)⁴ paklenu neman Napuljci, još danas, nazivlju **Huorco**⁵. Ne bi li to bio davnašnji Vrag Slavena? Boga Urga Latini izvoghahu od **urg-eo**, goniti, kinjiti⁶; a od **varg**, što jednako znači kinjiti, dolazi Vrag⁷. O Urgu imahu pak Latini i poslovice, koja je, po smislu, jednaka s našom o Vragu. Gdje mi kažemo: "Ko s Vragom tikve sije, sve mu se o glavu lupaju"⁸, veljahu oni: "Ubi ratio cum Orco habetur, fructus est incertus"⁹.

⁴ Vidi navode u Prellera **Röm. Myth.**, II B., s. 62—3.

⁵ Isti je i grčki "Ορκοϛ; al mu se prvobitno značenje razvrže u oznaku adske jedne rijeke, pa i zakletve tom rijekom.

⁶ Preller, **Röm. Myth.**, II B., s. 62.

⁷ Fick, **Vergl. Wört.**, II B., s. 662. Valjda ne će ovom uporegijaju medju **urg** i **varg** smetati glasovna pravila. Urgus — "Ορκοϛ je Vragъ, kako je ολκοϛ vlakъ.

⁸ Vuk. **posl.**

⁹ Ovaj dušmanin, koji kinji i muči, donekad nas sjeća na Vritru, jednoga od najglavnijih demona u Vedama. Vritra, dašto, nije ista riječ, koja Urgus, ili Vrag; ali čini se, da polazi od istoga korena. Koren

varg, kinjiti, napravi se od drugoga **var**, goniti (Fick, **Vergl. Wört.**, ib.); a s druge strane, sanskr. koren **var**, zastirati, sazda Vritru, zastiratelja, obavijača. Vritra, od koga se mrači nebo, jest lačni lupež nebesnih krava, oblaka kišnih. Siječe ga vrhovni Indra, nazvan s toga, slavnim pridjevom, **Vritrahan**, ubilac Vritre. Od ovoga mita rek' bih, da nešto pregje i drugim narodima arijskim. Svakako, sačuvaše ga čitava Eranci, koji, takogje, slave **Veretragnu**, nebesnoga junaka, ubilca nemani.

Pa i još jedna okolnost kano da nas upućuje na Vraga predhrištjanskog. U Slavena postoji, već od davnih doba, riječ **vražiti** za bajati, vraćati; odkle i naše **vražbina**, što će reći vračarija. Ono **vražiti** može biti u odnošaju s Vragom. Znamo po Helmoldu, da baltički Slaveni zaklinjahu, dok se pri svojim gozbinama obregjivali čašom, kako dobra, tako i zla, ili crna boga¹. Zaklinjući Crneboga, svoga velikoga Vraga, oni taman **vražahu**.

¹ Helm. **Chron.**, 1. I, c. 52: ". . . in conviviis et comotationibus suis pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis sed execrationis verba, sub nomine deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitentes. Unde etiam malum deum sua lingua Diabol sive Zcerneboch, id est nigrum deum, appellant".

Bilo što mu drago s ovim imenom **Vrag**, zao bog ničim drugim ne priječa se toliko na dnevno vidilo, i na dva prva mu traka, koliko otmicom bijele Zore. Slavenima Zora, kako joj riječ kaže, bijaše "svijetla" i "vidna" djevojka². O djevi, "luči bogova", koja k nebu pristupa sa "istočnoga zraka mirisavog"; o "rosnoj" i "zlatnoj" djevi, za kojom idu slijedom vedri dani, dok od nje bježe noćne aveti, himne davnih Inda zvuče najtanjom strunom vedičnoga pjesništva³. Božanstvo Zore, i dvaju joj sjajnih drugara, nikad od nikoga nije se življe osjećalo, što od naših pradjedova arijskih, stenjućih pod tlakom tmine. Prekrasnu nebesnu djevojku stari ljudi nigdje ne puštahu s vida, ili očinjeg, ili duševnog. Rudila im Zora na jutrenjem i na večernjem nebu; a rudila im, jednako, kad bi sinuo te i minuo veliki dan godišnji, što im bijaše ljeto. Pa, pri koncu dana ili ljeta, prikazivao im se ljuti otmičar, gdje grabi gizdu, i odvodi je u donje sumorne prostorije.

² Od korena **zer**, svijetliti, viditi (Miklošić, **Etym. Wört. der Slav. Sprachen**). Ruske zagonetke smatraju Zoru nebesnom djevojkom.

³ Rigg. passim, u molitvama Zori.

Gore rekosmo, da taj grabilac, u maštanju prvotnih Inda, bijaše Vuk, oličenje noći; te opazismo, da isti Vuk vere se po starodrevnim, a čudnim, nekim obredima našeg naroda. Opazismo i to, da se strava od onog Vuka duboko ubrazdi i u samim pučkim imenima. Pjesme iz kruga dvaju braće pričaju istu noćnu povijest, koju da i bolje objasnimo, eto nam italo-helenskog mita. Od dušmanina ugrabljena nevinna djevojka prebiva za po godine u zemlji vranih konja a crnih junaka, po već navedenim riječima Vukovih pjesama⁴.

⁴ Vidi na str. 187.

Istovjetnom mišlju, no čistijim izražajem, u jednoj pjesmi Petranovićeve zbirke¹, čeri "bana od Božuna" prijeti opasnost, da je na silu ugrabi troglav Arapin, koji hoće da nju "ljubi po godine dana¹, pa onda ocu da je vrati. Kao, što ovdje Troglav ne izlazi, baš po samom slučaju, na vidjelo, tako mislim, da nije slučajno niti ime "ban od Božuna": zgurio se u tom prozivu, po svoj prilici, starinski bog. Nego, taman za po godine³, latinska Prozerpina, helenska Perzefona, dvori namrštenog gospodara Dita, ili Plutona, koji je silom odveze vranim konjima i kolima⁴. Mrkome bogu Latini nadjedoše ime **Dis**, a Heleni Πλουτων, jer drži do sebe, preko noći i preko zime, bescjeno blago, Zoru, kćer vidnoga neba. Ovo isto bogastvo, uz istog čemernog boga, sijalo se i u prvome vjerovanju Srba i Hrvata. Jedna ženska naša pjesma, sa pripjevom iz sinje davnine, začinja: "Da li mi je, — Jado! — jedna litra zlata, — da pozlatim, — Jado! — Bogdanova vrata"⁵. Gnjevnih, nesitih, čemernih jada našim ljudima usta su još prepuna⁶; a da bijaše i glavni jedan Jado, ili Jad, od koga bi očevi naši odmolili blago, to nam kaže ona pjesma⁷. Jedan Jad, na lik' Vraga, izilazi takogje iz izreke: "Neka se od Jada prekrstim!"⁸

¹ Knj. II, 33.

² V. 39.

³ Ovidii Metam., 1. V, v. 568 - 7.

⁴ Id. ib v. 402—4: "Raptor agit currus et nomine quemque vocatos — exhortatur equos, quorum per colla jubeasque — excutit obscura tinctas ferrugine habenas" — v. 350: "Curruque atrorum vectus equorum".

⁵ Vuk. **pjes.**, knj. I, 348, v. 1—2.

⁶ Vidi **Dio I**, na str. 58.

⁷ Što prosti puk, gdje i gdje, još misli, da se blago može ispod zemlje iskopati, al da ga valja nekim činima izmaći od vruga, ono cijenim, da je više, no što drugo, zadnji talog starinskog vjerovanja u podzemnog boga.

⁸ Vrčevića **Niz prip.**, str. 12.

A na lik mrtačkoga Dita, ili Plutona, zasvjedočuju ga opet pučke jekavske riječi: "Milutin je pokojni umro, evo mu na jade deseti mjesec"⁹. Jadu, posjedniku zlatu, kao što i bogatome Ditu, mili se tmina i bezdan:

"Tavna noći, puna ti si mraka!
Srce moje još punije jada!"¹⁰
Da ne puhne dušam' jad nesiti,
gjeno j' tama u sred b'jela dana"¹¹
"Izbavi ga od jada bezdanog"¹².

⁹ Id. ib. str. 57.

¹⁰ Vuk. **pjes.**, knj. I, 318, v. 1—2.

¹¹ Petranovića **pjes.**, knj. I, 29, v. 45—6.

¹² V. 40.

Rekao bih, da se i dalje pripomažu naš i italo-helenski mit. Perzefona je kći Zeusova, a, pučkim i starinskim načinom, zove se *περσεφασσα*, svjetlonoša, i prizivlje se kano *μελιβοια*, medohrana¹: med je arijska, i naša metafora, za svijetlo. Naše kazivanje, izjašnjeno vedičnim, tjera nas, da omrknutu djevojku shvaćamo kao noćnu Zoru; pa eto samo time razmršuje se zapletaj protuslovnog bića Prozerpine, ili Perzefone, u klasičnoj mitologiji. Dvije posve protivne strane, lice svijetlo a naličje tamno ove boginje, među, donekad, u čudo današnje mitologe. Ali Prozerpina, smatrana kao dnevna i noćna Zora, odgoneće se odmah. Što je poklopi zemlja i noć, stroga je i neumilna; a što opet na svijet iz zemlje i iz noći izlazi, blaga je i ljubavna. Od mrtačke i srdite Proserpine² imademo, onda, prenježno djevojče: po ubavome proljetnom polju trga ljubice i bijele ljiljane, te cvijećem sebi napunja nevine grudi³.

¹ Preller, **Griech. Myth.**, I B, s. 658 i 662.

² Ne samo da je jadna, već je i zlobna "sestrica Jelica", u gdjejoj pjesmi kazivanja slična onome iz našega kruga Na primjer, u pjesmi jednoj Jukićeve zbirke (knj. I. 2), "Jelica sekuna" sama izdala brata banu od Viperu (Vepar? simbol sumračja u Arijaca). Junak, razdriješivši sveze, usmrtio i opakoga bana zeta, i sestru, i nećaka Cvijana (procvililo crno Arapinče?). Priča, u toj pjesmi, priplela se Kraljeviću Marku: on je Jeličin brat.

³ Ovid. Metam. 1. V, v. 391—4. Otmica Prozerpine izmami iz laka Ovidijeva pera uprav divnih stihova, te je vrijedna da se po cielo čita (v, 341—571). Gotovo bih rekao, da opis otmice Ovidij uze iz latinske seljačke priče, nalične našim pučkim.

Nesretni rok boravka boginjina u blijedome carstvu najkruće izrazuje naš ep. Djevojka na svojem noćištu, od ljutog vladara, od age Arap-age, dobila sina, crno Arapinče: "Seja Jela noćila sa Turkom, — pa se Jela prevolela Turkom"⁴. Kad izbavitelj brat razruši i zapali dušmanske dvore, mati sebi priuzela sina, pa svi jednako bježe k drugoj strani svijeta. Nego, na Stupnici pograničnoj, od jada pociknulo crno dijete, a ujak rasječe ga, i baci u vodu, uz poklik: Od zla roda nek nema poroda!⁵ Ujak počinio mrsko bezakonje, u ljudskom pogledu; ali nebesni omrknuti pregalac izveo djelo vječitoga reda. Neutoljiva je omraza arijska megju vidilom i tamom, danom i noću, ljetom i zimom.

⁴ B M. **pes.** 53, v. 27—8.

⁵ Vidi gornji navod, na str. 187.

Okolo djevojke, bijele Zore dnevne i godišnje, trzmaju se svi sjajni i tamni duhovi. Zorino je biće razdvojeno, prepolovljeno; caruje ona pola ukupnog dana i pola godine, ili svijetla na nebu, ili potmušena ispod zenilje. Donje prostorije razvedene su poput gornjih adska ono prilika božje slike. Dok se amo bijeli, uz bijelu Zoru uzvisiti Vid, crni se tamo, uz noćnu Zoru, grdosija Troglav. Vidu dva su glavna pobornika, a dva pomagača stoje i Troglavu naporuč. Gdje je, u narodnom epu, riječ o grdnome Arapu i o dva mu Arapa, "oba brata od jedne matere", tu se veli, da je "za njima" i "dvanaest bratučeda"¹, ili da "Arapu sjedi uz koljeno— sve njegovo dvanest bratučeda"².

¹ Petranovića **pjes.**, knj. III, 53, v. 390—1.

² Id. ib 54, v. 30—1. Obje pjesme, navlastito ova druga o "Ženidbi sa Zmijanja Rajka", čudna su sadržaja i gragje očevidno mitične.

U ovome, takodje, jedno i drugo carstvo imade istovjetni rasporegaj. U četvrtom dijelu radnje prikazaće se nama Vid, gdje vodi, preko godine, divno kolo svojih dvanaeat sinova, mjesečnih mladih Sunaca. Izmegju dva, i uredbom i moći, skoro jednaka carstva, biva takma vječita, a silna, osobito radi Zore. Red je, da vidovni bogovi, neprestance, tjeraju trag velikome dušmaninu, velikome vragu. I baš od ove trajne i opasne potrage za drevnim vragom pregja naših može biti, da se sadanjemu govoru pricijepi izreka poslovična, koju je nalaziti često u pjesmama narodnim: "Progj' se vraga, ne tjeraj mu traga!" Nego, pored sve muke i nevolje svijetlih bića, tmorni i smradni dusi, na posljjetku, uvijek ustupaju. O pusto blago, o Zoru, grabe se ovi u nevolje, pri koncu noći. Gdje zasijeva Biograd, i zaprijeti tvrda Nebojša, pada Udina; razmeće se, iz temelja, Udina svake godine i svakog božjeg dana. U pjesmi jednoj o raspu toga grada, baš eto "dokle samnu i sunce ogranu, — Udbinjska se otvoriše vrata"³. Zadio se boj "na vodi Danici"⁴, kada, naime, ova jutrenja zvijezda, tekom svojim po krajnoj noćnoj prostoriji, naviješta slavu dana koji nastaje. Ali, uz paralelizam dviju carevina, slavi i donja svoje, dašto prelazno, slavje. U doba ponoćna i pozimna, neuklonivim okretom prirode, onemogao Vid. Zore nije; ulijenila se radilica, te ne iznosi, na nebu, ni srebra, ni zlata svoga izvezenog. Dva prva traka jutrenja, dva duha bijelog dana, zamrla i ona u kuli Nebojši. Veliku ovu nemoć neba, te gornjeg carstva, vanrednom jasnoćom izražava jedna priča iz Vojvodine⁵.

³ Čojkovića **pjevan.**, 82, v. 138—9.

⁴ V. 104.

⁵ Kojanova **prip.**, 13. Kojanova Stefanovića priče iz Vojvodine valjda su naše najznamenitije, s vida mitičnog. Ovo će biti s toga, što su, prvim postankom svojim, iz zaturenih krajeva Stare Srbije.

Bijahu dvije veliko carevine; u jednoj je carovao car Petar, u drugoj car Tatarin. Dobrome caru Petru bila kći, krasna na izgled, a velika radilica. Hoće nju car Tatarin; pa od nevolje car Petar zigje, "kod svog grada, jednu vrlo jaku kulu, u kojoj se mogu dve duše zatvoriti". Dobiše ljudi zapovijed da kažu, kako je careva kći umrla, te da je car Petar pošao k caru Suncu na razgovor. Car Petar tužio se Suncu: "Zašto nisu zimi dani tako dugi kano leti, i zašto su ladni, te mi ljudi ne mogu jednako da rade, nego dangube?"¹ Iza ovoga žalosnog upita k Suncu, a i po onome što već znamo, samo se po sebi kaže, što je dobri car Petar i njegova preuzorita kći, što li zli car Tatarin, što dvije velike carevine, a što i "dve duše, zatvorene u jednoj vrlo jakoj kuli"².

¹ Dalje u priči pripovijeda se, kako carsku prelijepu djevojku ugrabi sedmoglavi zmaj, pa je izbavlja, prošavši devet svjetova, rob jedan cara Petra.

² Ove dvije carevine nisu iste one, koje u religiji Aveste. Nisu iste, jer u dvije carevine eranske vladaju skoro netvarni duhovi, dok se kod nas komešaju kruti bogovi iz prirode. U vjeri Slavena nema etične uzvisitosti mazdejske, pa niti mazdejskog prepredenog formalizma, Vjera slavenska ne će da osiječe nikakovih vjersko filozofičnih načela. Ali je, ipak, dualizam Slavena najbliži dualizmu Eranaca. Dva suprotna lica u prirodi, te i dva načela u religiji, to je, dašto, shvaćanje arijsko, te mu prvi zametak opazismo u samoj Rig-Vedi. No, dva carstva su dva vladara, nigdje, osim na Eranu, ne pominju se izrazitije, koliko u Slavena, a osobito u pričama srpskim i hrvatskim. Ovo će biti otuda, otkle i

slavensko-eranska riječ bogъ-bagha; naime, od eranskog dojma na Slavene. Dapače, i isti Vid vodi nas blizu do Ahuramazde, ako je Vid od vidila, a ne Vit od njemačkoga svetoga Vita, što je zagonetka nerazdrješiva s pogleda vjerskog i historičnog: duhatome Ahuramazdi, po mazdejskome nazoru, taman je vidilo tvarna i spoljašnja prilika, jer sija se on u jedinom vidilu. Nekima čudnovat se čini vjerski uticaj eranski na Slavene. Meni, naprotiv, činilo bi se, s vida historičnog, najčudnovatije, da ne bi toga uticaja bilo. Kako to, da Zoroastrova religija, njegovana kroz vjekove uprav fanatičnom i netrpljivom odananošću od velikoga roda eranskog, nizašto ne dotaknu se geografično obližnjih Slavena? Dodir taj ne rastoči naše prijesno vjerovanje u prirodne bogove, kao što niti u eranskih plemena, naosob u najprostijem puku, posve ne uništi sva božja bića arijska. Perzijanci, veli Herodot (I, 131), "žrtvuju suncu, mjesecu, zemlji, ognju, vodi, vjetrovima".

Pri tome paralelizmu dviju carevina, može biti da nam se javlja i adski jedan konj, prema poznatome konju Svantevidova bogoštovja. Kako se god gatalo u ime Vidovo, osobito konjem njegovim, tako se vražilo u ime Crnoga boga³, rek' bih navlastito njegovom kobilom. Crnome siledžiji Arapu naše pjesme pridaju uvijek "vrana konja", a još ragje "sivu kobilu". Njihov Hades bijaše i Helenima κλυτοπωλος. Brza pusta je Arapu ta bedevija, brza kao gorska vila¹. Pa je i pusta nesretna siva ta kobila! Ako nije pod sumnjom, da konj Vidov, jutrenji mladi mu konj, jutrenje ždrijebe, dade nam riječ "ždrebat, žrebat", **sortiri**, onda je vrlo prilično, da ljuta riječ "kobiti", za slućenje nesretno, ostade, u našem jeziku, od kobile Crnoga boga². Ostalo zar i štošta drugo zlokobno. "Kobilica", kokošja kost koja se lomi za opkladu³, pa, u još jednom značenju riječi, zatorni, pustošeći skakavac; onda "kobac", apelativ za svakojaku grabljivu ticu⁴: možda spominju isto kobljenje Vidova dušmanina. A i sama riječ "kob", u davno doba slavensko, značaše, kako **augurium**, tako i opako djelo, zlo⁵.

³ Helm. **Chron.**, I. I, c. 52.

¹ Passim.

² "Kobiti" ovako označuje Vuk (**rječ.**, pod **Kobiti**): "Slutiti kome da ga nestane, n.p. kad bi čovjek imao troje djece, pa dvome da kupi kapu, a trećemu ništa, onda bi se reklo: **Kobi** dijete". Nego, upravo konj kobi, te Vuk navodi ove stihove:

"Svi su konji zopcu pozobali,
a moj doru ni taknuo nije;
nogam' bije, a ušima striže,
često gleda na Koštac planinu,
ili kobi mene ili sebe".

³ Vuk. **rječ.**, pod **Kobilica** i **Lomilica**.

⁴ "Svaka tica ima kopca" — "Ne budi svakoj tici kobac" (Vuk. **rječ.**, pod **Kobac**).

⁵ Miklošić, **Etym. Wört.**, pod **Kobī**.

Već je vrijeme, da dvjema pregaocima, dvojici jednolike braće, ime ispitamo. Mi ih spazismo u kuli Nebojši do Biograda, te očekujemo, da su svoje Vidu. I zbilja, u glavnom krugu pjesama, koje se na njih odnose, prezimenom najobičnije zovu se Jakšići, a od kad do kad i Voinovići. Oni su, daklo, djeca Vidova, kome, po jačini, pridjeda se naziv Jakša, a, po ratobornosti, drugi naziv Voin. Jakšićima, kao svojim, daje stari Jakša, ili Voin, zeleni mač grebeštak; daje im konja viteza. Što Jakša do sebe drži dvije puške zlatne, dašto odprije dvije strijele, i time pjevanje naše epsko upriličilo dva sa zračnim ocem spojena zračna sina. Nego baš izrjekom crnogorska pjesma o Jakši, što ju drugdje navedosmo⁶, kaže, da su dva Jakšića dva sina Jakše. Izim ovoga prezimena Jakšići ili Voinovići, drugoga kojega za dvojicu braće u pjesmama nema. Ali ima njima imena, veoma različitih. Najnavadnije, zovu se Dmtar⁷ i Stjepan, pa Bogdani jal Todori, osobito ovako brat jedan, onda Vukašin i Petrašin, Milanbeg i Dragutin-beg, Mujo i Alija a prigodno, po očevidnoj miloj volji pjevača, još drukčije. Dmtar Stjepan, Petrašin, hristjanska je navlaka, kao turska što je Mujo i Alija. Todor je, dašto, vizantijski prevod imena Bogdan.

⁶ **Prvi dio**, na str. 46

⁷ Dmtiru je kašto, potpunije ime: "Dmtar od Udbara", "Mitar od Udvarja", to na spomen njegova boravka u Udbini. Uporedi grčku formaciju 'Αιδωνεύς, od 'Αιδης. 'Αιδωνεύς starinski je pridjev Plutonu.

Preostala bi, dakle, ova imena narodna: Vukašin, Bogdan, Milan i Dragutin. Po svojoj prilici, od noćnoga Vuka nazva se Vukašin brat omrknuti¹, kako od svijetloga dana dobi svoje ime drugi brat Bogdan². A kako dva božja viteza, Bogdan i Vukašin, bijahu premila bića, od milja rekoše ih Milutin (Milan) i Dragutin. Milo, a istoznačno, glašenje obaju ovih imena najbolje pristaje prijaznoj i malne jednakoj braći. Ja držim, da su dva vidna boga naši stari najradije zvali po taj način, i prečesto da ta imena oni nadijevahu djeci svojoj. Kad se god želilo, da dvojica rođene braće rastu u milosti, pa da i pored nesklada časovita, smutnje prelazne, budu za vijeka svog sućutni, eno im uzdane pomoći u braće nebesne, pod zakriljem primirnih naziva njihovih. Može biti, da na ovakovo, i pokraj hristjanske vjere, još nekud održano mišljenje, privezuju svoja imena, dva srpska kralja, dva brata Milutin i Dragutin. Od nebesnih konjika, poimence od Dragutina, i u pučkim našim kućama razgranano je obilje takih imena³. Dva se brata priviše srcu narodnom.

¹ Vukašin bilo bi, ovako, ono isto, što i Udbara, u nazivu: "Dmitar od Udbara".

² Da utvrdimo ovo, donekle čudno, značenje imenu, pomoći će nam, naskoro, mit skandinavski.

³ Vuk. rječ.

Tako se oni priviše, da, preobraženi u svece, ugjoše, mislim, i u hristjansko bogomoljstvo. Neka je prilika, da se spljetski čakavci još jednako mole njima, pod imenom svete braće Kuzme i Damjana. Iznosimo jednu molitvu k Vidu, pri večernjem pretanju vatre u varošu Manušu grada Spljeta¹. Onu molitvu, e da bi se oganj do sutra dohраниo, domaćica, u Velom varošu toga grada, ne upravlja k Vidu, nego svecima Kuzmi i Damjanu, govoreći: "Sveti Kuzma i Damjan, čuvajte ovi oganj od večera sve do zore, dokle pivac zaziva, majku Božiju zaziva". Gotovo ista molitva poteže se i dalje od Spljeta, do Dugopolja u Poljicima i do Dicma u kotaru sinjskom: "Sveti Kuzma i Damjan, čuvajte mi moj oganj od večera do zore, dokle majka zazove, dokle pivac zapiva, dok jutnja zazvoni²". Kod čakavaca čini se, da su česte starinske crkve sv. Kuzme i Damjana; a učestale, u XIV vijeku, kod kajkavaca megju Dravom i Savom¹. U Kaštelima, megju Spljetom i Trogirom, naći je još takovih crkvice. U darovštini k crkvi spljetskoj, izdanoj u Bihaću 4 marta godine 837, Trpimir zazivlje Kuzmu i Damjana, iza svetaca spljetske crkve. I po svemu narodu, Kuzma i Damjan glase se kao božji "vrači, vračevi⁴". U Boci, čita se bolesnicima i "vračevska" nekakva molitva⁵, kojoj bi bilo vrijedno saznati sadržaj. Uz svetoga Vida dva sveca, čuvara ognja, i dva vrača, ili vidara, vrlo prilikuju dvojici braće, doslije pretresane.

¹ Dio I, str. 74.

² Iza štampane radnje, ovo ja doznah od prijatelja.

³ Tkalčić, **Mon. hist. episcop. zagabr.**, knj. II, str. 76—94.

⁴ Vuk. rječ., pod **Vrači**.

⁵ Id., pod **Vračevska molitva**.

Ako od miline, i od milosti njihove prema ljudima, prozivlju se Milutin i Dragutin, u borbi s Vukom, sa crnim Troglavom, braća nose lična viteška imena: jedan je **Pojezda**, jezdilac, brat stariji i dnevni, a drugi, što do njega jezdi, **Prijezda**, brat mlagji i noćni. **Ačvino**, dva konjika, taman jednako, zovu se i u Indiji. Pod imenom Pojezde i Prijezde, iznose ih tri epske pjesme⁴, koje od nebesnih junaka napraviše dvije vojvode Gjorgja Smederevca, to Pojezdu od Golupca grada i Todora Prijezdu od Stalaća, dok u isto doba namjestiše despota Gjorgja na presto Vida boga. Pjesme, pored sve potonje pretvorbe, davne su veoma glavnom svojom sadržinom. Ako se u njima Pojezda tek spominje, a slavi se Prijezda, ovo se podudara potpuno sa cijelim bićem dvaju Jakšića, od kojih je jedan daleko znatniji i junačniji od drugoga.

⁴ Vuk. **pjes.**, knj. II, 82—4.

Zgode Prijezdine, u suštini, jednake su sa onima Jakšića zlopatnika; a, gotovo sve, pristaju u biće nebesnoga jašioca. Prijezda ugrabio ženu svoju pod silje, kao što drugi Jakšić silom iznudio povratak sestri, ili tmicom iz donjih odaja izveo čer age Arap age. Radi žene kad ode na boj, Prijezda "pripasa sablju babajinu, — a usede konja babajina"¹; koje je, po svojoj prilici, vitez konj i zeleni mač staroga Voina ili Jakše. S ugrabljenom ljubom, junak "manu se preko vedra neba, — kako zvezda

preko polja ravna", a stiže dvoru svome, kad "Sunce sede", pa "u ponoći venča se sa devojkom"³. Ova čudna ljudska svadba u doba ponoćno shvaća se čisto kad se uzme, da je ono božje vjenčanje sa ponoćnom Zorom. Jutrenja Zora vjenčava se sa Suncem, po našoj i arijskoj mitologiji a ova večernja sa Prijездom. Prijězda i Zora jedne su sreće, jer zajedno u noć upadaju; zamrknuti božji mladenci postaju sugjenik i sugjenica. Mužu, grabiocu svome, odana je do smrti, po kazivanju pjesme, nevjesta, viteška a presajna. Nju resi sav biser noćni i sve zlato večernje i jutrenje, kojima Arijski obasiplju svoju trojaku Zoru: odijelo joj od zlata, a na glavi "tri venca biserna, četvrti od zlata, oko grla tri gjerdana, dva od zlata, treći od bisera"³. Prijězda je našao, gdje "zlatom veze, sve po čistoj svili"⁴; a našao š njom i triest djevojaka, gdje "belo platno bele"⁵.

¹ 82, v. 38—9.

² V. 88—94.

³ V. 55 - 9.

⁴ V. 61.

⁵ V. 46--7.

Ovo je bijeljenje i vezenje, kako je to dovoljno poznato, svadbena sprema za Zoru jutrenju, po već davnome nazoru Arijsaca. U našoj je pjesmi triest djevojaka, jer naša Zora, osim što je dnevna i godišnja, odnosi se i na mjesec, koji uzlazi i zalazi, kao i dan i godina⁶; u nas, i dan, i mjesec, i godina, zore zorom, sjaju u jeku, pa onda blijede sutonom. No, ako se zlatna djevojka, po pjesmi, udala za Prijězdu, a gdje je onda noćni brak, ili pribivanje iste djevojke sa crnim Arapinom, koje se tako kruto ističe u krugu pjesama o Jakšićima? Protuslovje ovo izglagjuje sama pjesma o ženidbi Prijезде, Djevojka je već bila, veli se, "isprošena i prstenovana"⁷ za Tomaša, "braca rođenoga"⁸ mrkle gospogje Jerine, žene despota Gjorgja.

⁶ Ovo će se viditi na drugom mjestu.

⁷ Vuk. **pjes.**, knj. II, 82, v. 113.

Kako Gjorgje zastupio vrhovnoga boga, tako njegova opaka Jerina prikriva, mislim, crnu Zemlju, koja je u svojdbi sa podzemnim vladarom, ovdje bratom Jerine. Ljuba Prijездina mora k ovome, mora k njemu u ložnicu¹; ali, gdje ga san prevari, posjeće ga, te iz nemilih dvora umače k Prijězdi. Ovo neznatno razlikovanje, u noćnoj drami djevojke i Prijезде, ne smije nas dakle pomutiti. Pjevanje o prizorima dnevnog zahoda, i dvaju premilih sugjenika, teklo, iz punanih usta otaca naših, preobilno; pa je ona razlika, ako se ne varam, tek varijacija iste muzikalne kajde.

¹ V. 233—8.

Iz živoga vrutka ovakog pjevanja isteče i pjesma o smrti vojvode Prijезде², hrlećom besjedom i dramatičnim utiskom jedna od narodnih najljepših. Uznositi, velikodušni mladenci našli se u ljutoj nevolji; ali grad ne će da predadu Turčinu. Prijězda ždralu konju odsjekao glavu: "Jao ždrale, moje dobro drago! — Ta neka te turski car ne jaše"³! Prebio i britku sablju navaliju: "Navaliyo, moja desna ruko! — Ta' neka te turski car ne paše"⁴! Onda uzeše se oboje za ruke, Jelica uzviknula: "Morava nas voda odranila, — nek Morava voda i sarani"⁵! i strmoglavili se u vodu. Mitičnim vremenom, ova pjesma predlazi pjesmi prijašnjoj. Voda, u koju ulaze Prijězda i djevojka, po riječi Rig-Vede i govoru arijskom, jest strujeći okean, neizmijerna noćna pučina. Svake večeri mladenci, dok se sa svijetom rastaju, obaraju se u dubine požarnoga i smrtnoga zapada.

² 84.

³ V. 85-6.

⁴ V. 88—9.

⁵ V. 104—5.

Od noćnoga boravišta, iz vode, iskaču opet svakim jutrom sa Zorom oba dva prva traka dnevna; a to pripovijeda, na osobiti način, jedna pjesma crnogorska, nastrana i inokosna⁶. Stariji brat, Jakšić Stjepan, dvori Janka u Sibirju, iie bi li izdvorio Angju, Jankovu sestru; ali stoje zaprta za

"zlatom" ovim do "devetera vrata", a, "na deseta, brava je dubovračka"⁷. Mi ćemo viditi, da je Sibinjanin Janko stao u stope bogu Janju, noćnome ognju, na kome se zapaljuje Zora, svetoduha Janja.⁸

⁶ Čojkovića **pjevan.**, 95.

⁷ V. 21—5.

⁸ To stoprvo u predzadnjem dijelu raduje. Radi još nedostatne spoznaje Janka, ova pjesma ovdje ne može da bude posve prozima.

Angja već davno čekala na Jakšića Stjepana; sad opojili čuvare i izmakli. "Lijepa je, kô nebesna zv'jezda"¹, ova ljuba Jakšićeva. Porodi mužu jedno te i drugo muško čedo; pozvaše ujca, no ovaj "knjigu na oganj turio"². Tek onda došao, gdje čuo, da preminu Jakšić Stjepan, a "mahom poharao Jakšiće ravne, — sažegao ognjem svekoliko"³. Oganj je u nekoj mitičnoj oprjeci s danom: kad plama noćni oganj, onda već izčeznuo dan, a kad je dan, sjaj ognja slabi. Nego, mladi Jakšići, Stjepanova djeca, "uskočiše u vodu Dunavo"⁴, te se spasiše od Janka; kome, na potonjem svojem povratku, "zapeše visoka vješala, i hoćahu "objesiti miloga ujaka"⁵, da ne bi majke njihove, Jankove sestre.

¹ Čojkovića **pjevan.**, 95, v. 73.

² V. 114.

³ V. 134-8.

⁴ V. 176—7.

⁵ V. 176—7.

Iz odnosa Zore prema zadružnim Jakšićima, kad je ona smatrana više kao noćna ljuba, nego jutrenja sestra njihova, mogla se još jedna kajda izvesti, a ta je ova: Zora postaje dvostrukom ženom u dvaju Jakšića. Nego, kako je u suštini, biće jedino ova udvojena Zora, Jakšić Stjepan sumnja na brata, da mu o preljubi radi⁶, a opet Jakšić Mitar o istoj nevjeri sumnjiči brata⁷. Zaista, u velikoj davnini mitičnoj porodi se ovaka misao neznaočačka, koju do nas sačuvaše dvije bugarštice. No, i danas još ima, u narodu, odjeka toj božjoj tragediji: "Jakšići kušaju ljube" u pjesmi jednoj Vukove zbirke⁸. Braća su se već rastala; a žali se Mitru Jakšić Bogdan:

"Dok mi, brate, skupa prebivasmô,
i majka nam dvori upravljajše,
tad' se naši dvori bijelješe. . .
A kako se, brate, rastadosmo,
i ljube nam dvori upravljaju,
tako naši dvori potavnješe,
i gosti nas, brate, ostaviše,
ne pohode srijemski knezovi,
niti sam glavom srpski car Stjepane.
Ta, s koga je? Da od Boga nagje"⁹!

⁶ Bogišića **pjes.**, 41, v. 4—9:

"Ode St'jepo Jakšić bratu Mitru govoriti:
Jezdi bolje prida mnom tvojega konja dobra,
koliko bih ja tebe dohvatio sabljom mojom,
ja bili tebi osjek'o pri ramenom rusu glavu!
Ere mi se tužila vjenčana ljubovca,
da si meni pod silu ljubio ljubi moju".

⁷ Id., 42, v. 2—10:

"Pogje Mitar Jakšiću Stjepanu besjediti:
Nemoj, brate, jezdi dobra konja pored za mnom,
nego, brate, odjezdi ponajpr'jeda konja dobra,
kako tebe ne mogu oči moje ni vigjeti. . .
Kad mi ljubiš ljubovcu u bijelu dvoru momu".

⁸ Knj. II, 100.

⁹ V. 6—18,

Braču, naime, ostavio dan, a prihvatila noć, pa nema Vida, gosta u Biogradu. Jakšići, da saznadu s koga je nevolja, idu k ljubama. Jakšić Bogdan ljubi svojoj, Vukosavi, kazuje:

"Kralj budimski svoga ženi sina,
brata Mitra zove u svatove.
Mitar ište konja i oružje,
a i naše tursko odijelo,
i on ište sedlo okovano.
Hoću l' dati, moja dušo draga"¹?

¹ V. 45—50.

Vukosava to sve prepušta, i još pridaje "abajliju vezenu" i "ispunjenu zlatom", te i "gjerdan od žutih dukata", uz drugi još od "bijelog bisera", onaj djeveru "ispod vrata", a ovaj "konju mu usred grive"². Drugom prilikom, upoznaćemo boga Janja i u neimenovanom kralju budimskom naših pjesama, pa će nam ovo biti čistije. Mlagji Jakšić polazi, ovdje k noćnome ognju; za to, uzima iz bratske zaklade tursko, t.j. neprijateljsko i tamno odijelo; no bogu, koji hoće opet da zabijeli i zasnijetli, Zora podaje obilje svoga bisera i zlata. Može biti, da je i samo ime Vukosava starinsko, te da označuje Zoru, koja s jutra izlazi iz vučje noći. Kušaju dva brata i ženu Mitrovu, Milicu; ali Milica ne daje, već proklinje:

"Kam mu konji, poklali ih vuci!
Kam oružje, odnijeli ga Turci!
Kam od'jelo, ostalo mu pusto"³!

Za ovo urečeno okamenjenje razabraćemo skoro, što je to. Proklinjuću ženu Mitar stisnuo tako za grlo, da joj "obje oči na dvor iskočiše"⁴. Večernja Zora gubi svoj očinji vid, vid dneveni, te zaglavljuje⁵.

² V. 56-64.

³ V. 88-90. Ja čitam drukčije od Vuka, koji piše ovako: "Kam' mu konji? poklali ih vuci! — Kam' oružje?" itd.

⁴ V. 94.

⁵ Može biti, da je odjek istoga mita arijskog i glasovita priča o Rimkinji Lukreciji, koju do uzornosti uzvisi i obesmrti klasično pero Livijevo (I. I, c. 57 -8). Dva kraljevska mlada i jogunasta Tarquinijevca, Seksto i Kolatin, uzjašu konje i kušaju ljube u kasnoj noći. Radilica **Lucretia**, (zar i ime znači joj radljivost) propada u gluho doba noći, djelom jednoga od dvaju mladića.

I radi jedne jedincate žene, koju svak hoće da sebi prigrabi, nastaje smutnja u Jakšića. U jednoj bugarštici⁶, ta je žena vila planinkinja, koja "ljepotom ods'jevaše žarkom suncu i mjesecu"⁷. Vila, dašto, ovdje jeste Zora, za koju rekosmo, da je u biću svome jedna i onda, kad je u dvije žene dvaju Jakšića odvojena. Zamamne vile "odsijevanje prema suncu i mjesecu" taman kao da pokazuje na dva lica boginje, na lice jutrenje i večernje. U bugarštici, s nje propadaju oba Jakšića¹.

⁶ Bogišića **pjes.**, 43.

⁷ V. 33.

¹ Svako namah uvigja, da bugarštice o Jakšićima, prema sadanjim pjesmama istoga reda, odlikuju se obilnijom gragjom mitičnom. A to je i naravno, jer, ako je u bugaršticama jezik od narodne čistine odvrnut, opet im je sadržina, gdje je umjetni verzifikatori ne izopačiše, vremenom davnija, te manje strošena, U bugaršticama, dva Jakšića rastu skoro do božje visine.

Dok se pjesme naše, nove i starije, čas posve providno i čisto a čas nešto negledno i mutno, toliko bave o dva čudna jezdioca, slavenska mitologija za njih kano da i ne zna. Na svaki način, kod drugih Slavena tamna i nedovoljna su svjedočanstva o njihovu postojanju. U uspomenama davnim Poljaka nešto se natuca o Kastoru i Poluksu; ali je to, kao što zamršeno, tako i nekritično², pa otuda nije se nadati kakvoj potvrdi našega mita. Niti ono, što Tacit pripovijeda u svojoj Germaniji³, može biti nama u znatni prilog. Poznato je, a više puta i navogjeno Tacitovo mjesto, gdje se, iza Markomanâ

i Kvadâ, onamo od Suebije, spominju ligijska ratoborna plemena, te se kaže: "Kod Naharvalâ vidi se lug starinske religije, a nastojnik mu je sveštenik u ženskoj opravi, no, štiju bogove, Kastora i Poluksa, po rimskoj riječi. Božanstvu takovo je svojstvo, a ime Alcis. Tu nije kipova, niti je kakva traga bogoštovju sa strane, već se obožavaju kao braća, kao mladići". **Elks** sad je u Lotišâ kumir⁴; pa ono **Alcis** moglo bi zasvjedočiti obožavanje dvaju braće kod davnih Leto-Slavena. Nego, nejasno svjedočanstvo, a sumnjiv uporegajaj etimologični⁵, malo nam hasne.

² Orbini, **Regno degli Slavi**, p. 53.

³ C. 43.

⁴ Miklošić, **Chris. Term.**, s. 36.

⁵ Grimm (**Deutsche Myth.**, g 53) stavlja pod sumnju, da li su Slaveni Naharvali i plemena ligijska, a naginje k mnenju, da je **Alcis** gotaska riječ **alhs**, koja znači hram.

Spoljašnja svjedočanstva, što ih ovdje uzalud tražimo, biti će nam tvrda i brojna na ruku, ako pričanje naše narodno o dva brata budemo redom savnjivali, osim što sa izvornim vedičnim, jošte sa dotičnim mitom ostalih Indo-Europljana. Kod ovih sviju, prvašnji mit arijski već je narastao, te pustio grana mnogih iz svog debla. Ali, upravo time, čudnije će biti zamjenito podudaranje u božjoj historiji zgloba našeg i inostranskog dvaju jezdilaca.

U prvom dijelu ove radnje sve nas prinudilo, da Vida isporučimo sa skandinavskim Odinom, saskim Vodanom¹. Kako evo iznagjosmo dva Vidova sina, sad očekujemo, i u priči sjevernih Germana, dva sina Odinova, pa ih zbilja susretamo. Zovu se Baldr i Hermôdr, a, u koječemu, čudno nalikuju našim Jakšićima. Kao što se od Jakšića jedan najčešće srpskom pjesmom uznosi, tako i prekrasnoga, pristaloga Baldra ovjenča slava uzorita, dok Hermodra germansko pričanje spominje u drugom redu. Baldr prikazuje, ponajviše, našega brata mukotrpnog i viteškog. Odinovu sinu, polubogu i polučovjeku Baldru², pravi je stan na nebu, a kaže se "Bleidablik", široki sjaj³, kako je i našoj braći prebivalište u Stojnom Biogradu, u Jakšini Nebojši. Isto, u zlatnoj i srebrnoj dvorani "Glitnir". sjaj⁴, nastava i jedan Baldrov sin, kao što je sva zlačana i naša Nebojša⁵. Srpska pjesma pomjeri s neba na zemlju Biograd i Nebojšu, a i nebesni Bleidablik pridjede svoje ime jednome mjestu na danskomu Seelandu⁶. Pa što je i samom imenu **Baldr** pravo znamenovanje? Možda nebojša, smioni⁷.

¹ Str. 79 -86

² Zgodno je primjetiti, da u germanskoj tradiciji, što je Ova novija, sve to veče Baldr biva čovjekom. Ovako, bolje razumijevamo po čovječenje Jakšićâ u našim pjesmama malne skroz provedeno.

³ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 184.

⁴ Id, s 190.

⁵ Vidi **Dio 1**, na str. 46.

⁶ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 184.

⁷ Id, s. 183.

Ovoga Vodanova sina anglosaska rodoslovja drukčije imenuju **Bäldäg, Beldeg**, (kod ostalih Sasa i **Baldag**), koje znači bijeli dan⁸: za jednoga od Jakšićâ mi čusmo ime **Bogdan**, što je jednako po misli mitičnoj. Bogdan, kako i Baldr, oličuje bijeli dan, dan koji bijaše bog Slavenima i sjevernim Germanima⁹. S padom dana pada i bog. Po njemačkom pričanju, jezde Baldr i Vodan jednom u šumi pa se Baldrovu ždrjebetu iščaši noga, koju niko od nebesnika ne može da ispravi, već je napokon izliječi sam Vodan¹⁰.

⁸ Id. ib.

⁹ Baldr, kakogod i Odinu i našem Vidu, sveto je doba usred ljeta, kad su dani najduži (Grimm **Deutsche Myth.**, nacht. zur 8. 184)

¹⁰ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 185.

Kazala nam ovo i naša pjesma: kad se s večera titra na vodi bajna slika utava zlatokrilih, a sokolu polomi se krilo, tad polomljena je i noga konju pod jednim od dvaju braće. Ovaki ulom, ili uganuće, kano da se vlačilo i po pameti Latina. Starinski Katon zna, kako to treba obajati svako uganuće, pa u bajačkim riječima, što ih navodi, pominje nekog tamnog **Dissunapiter**, to možda ovoga istoga boga, gospodara dana¹. Drugi sin Odinov, brat Baldrov, nazvan je i **Saxnôt**, mačonoša; zelenim

mačem staroga Voina diče se naša braća. Eddični Baldr propada strijelom i udarcem bilja imele, a od nezlobne ruke drugog boga Hödr, kome prispjelo je vrijeme, da slijepi i stari²; niti stariji naš Jakšić iz prave pizme ne ustrijeli mlagjega. Glede imele, ona je i u nas bilje čudotvorno. O njoj priča se u narodu, da kad je na lijesci, onda do ove leži guja s dragim kamenom na glavi, ili koješta drugo dragocjeno³. U imele lijepak pokazuje na boga, uhvaćena u noći. U tu noć, u donje carstvo, Baldr je red sići sa vjernom ljubom **Nanna**, smiona i ona, kao i muž, po značenju riječi⁴, kad im je grad obijen, Prijezda i smiona mu žena skočili u bezdan rijeke. Ono donje carstvo Germani zamislili kano Niflheim, prostoriju sinju i maglovitu, dolje u sredini zemlje, a u Niflheimu postavili dvore i dvorište Niflhel, gdje im prebiva polubijela i polucrna boginja Hel, sestra vuka Fenrir; do Niflhela, i do strašnog vuka Fenrira, daleki su puti; ranjenog Baldra, da ga se naužije, u tima dvorima, iza navršenog trećeg dana, t.j. u četvrtom, čeka Hel, koju Sakso Gramatik, tumačeći joj biće, zove Prozerpinom⁵.

¹ Vidi navod u Grimma, **Deutsche Myth.**, s. 186. Trava od uloma Rimljanina bijaše zelena trstika. I naš puk poznaje travu od uloma, kao što i od uroka.

² Da je ovaj Hödr brat Baldro nije nigdje kazano; ali mit skandinavski leži pred nama u obliku fragmentarnom. Hödr može biti drugo ime Hermodru.

³ Vuk, **rječ.**, pod **Mela**. U tradiciji arijskoj, čudovita je takogje lijeska. Na orahu, jal na lješniku, nebom voze se bogovi svijetla: na lješniku se Herakle, n.p., vraća sa zapada k istoku. Lješnik daje i blago i besmrtnost. Ruskome seljaku, koji drži u džepu dva srasla lješnika, sugjeno je bogastvo. U Njemačkoj, polagali su negda u grob lješnike, a time slutilo se na neumrlost (Gubernatis, **Myth. des Plantes**, pod **Noisetier**).

⁴ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 183.

⁵ **Hist. Dan.**, p. 39.

U četvrtoj godini, od naše braće ide jedan, da potraži putem, dalekim koliko je od neba do zemlje, sestru zaturenu u drugo carstvo arapsko, a u dvore dimene uz avliju bakrenu; zastaše se i zagrljše; al je sestra polucrna time, što od zla roda nagje joj se crn porod. Baldr boginja Hel ne nudi našu zaboravnu trusovinu; nego eto, po moći Baldrovoj, žednim vojskam izbijaju svježi ključevi vode trajne, kako ono vidismo, da **Ačvinima**, ispod konjskih kopita, suklja "sto bačava slatkog pića". Stanujući u noći, kako germanska boginja, tako i naša djevojka vuče je naravi: ako ona i nema vuka za brata, ima Vukašina. Jedina glavna crta, što ju nije naći u današnjim našim pjesmama o dva brata, dok je nalazimo u eddičnome pričanju o dva Odinova sina, jest ova: Hermodr ide k boginji Hel, da iz germanskoga ada spasi brata Baldra. Nego do skora, u pričama narodnim, spazićemo oba brata naša skamenjena, u drugom carstvu. Braća, kako kad, smatrana su, ili kao oba u noći omrknuta, ili kao smrtnik jedan, a drugi besmrtnik. Gdje Edda kaže, da ratnika Odina prate dva vuka i dva gavrana, ono su braća noćna¹. Da su "dva vrana gavrana" našeg epa, koji prečesto dolaze i često govore, mukli odjek iz vremena, gdje se naša Vidova religija stjecala sa Odinovom, ne bih smio tvrditi.

¹ Ako su vjerodostojne neke iskopine, davni Skandinavci slikahu Odina sa ova dva gavrana na ramenima, a dva vuka do nogu (Grimm, **Deutsche Myth.**, a. 123)

Mrtvi Baldr spaljuje se svečano na lomači. Nanna je š njim, a do njega konj vitez. Natrpana je lomača na lagji; pa, kad sve bukti u plamenu, ide lagja niz rijeku, na očigled bogova i ljudi. Ovaj uzvisiti prizor iz skandinavske mitologije ponavlja poznatu nam božju nevolju, koja se sbivala na nebu Arijaca. S večera, na umoru dana, u rudome zapadu, na gomili zapaljenih oblaka, gorio jedan od dvaju božjih konjika s vjernom drugom Zorom, te oboje krasnih mladenaca strovalilo se s lomače nebesne u puklu struju noćnu. Primjer taj pokopa božjeg nasljedovaše ljudi arijskog roda, osobito čeljad najvigjenija i najpobožnija². Lomača bijaše kano jamstvo uskrnuća. Koji se konjik božji spaljuje na nebu večernjem, onaj gjipa iz noći na nebu jutrenjem: iz smrtne noći na život rajski ustaće i ljudi. Mi Slaveni nemamo priče o Baldrovu požaru; ali imadosmo od skandinavskoga još tvrggi običaj saživanja lješina. U svečanosti kremacije, bijahu nam ravni sami Indi. U tome običaju neki obredi pak glasno govorahe o božjem konjiku, o njegovoj djevojci i o nadi čovječje neumrlosti.

² Osim mazdejskih Eranaca, zar svi arijaki narodi imadoše dvostruki običaj, ili da mrce ukopaju u zemlju, ili da ih spale. Spaljivanje, u opće, bijaše skuplje, pa za to najpriličnije glavarima i poimućnijemu svijetu.

Još vijeka X, među Rusima, kazivanju arapskih putnika i Bizantinaca¹, spaljivalo se tijelo mrtva čovjeka, uz primamljenu i obengjenu djevojku iz njegova doma. Ženska ova žrtva bila uobičajena kod svih neznabožnih Slavena; a, u istom vijeku, mogla se, gdje i gdje, svejednako opažati kod Srba i poslavenjenih Bugara. Kako nam se izriječom kaže, da se lomača palila pri nagnuću dana, jal po noćnoj mjesečini, prilika je, da žrtvovna djevojka nasljedovaše upravo božji izgled večernje Zore, polomljene a konjikom. Prilika je veća time, što ljudsko sažganje u Rusiji bješe u svemu istovjetno s Baldrovim paležem: ruska lomača slagala se na lagji, a lagja plovila na rijeci. Pas, i dva uzmučena te oznojena konja, što bi se, kod Rusa, mačem rasjekli i bacili na lagju, mislim, da nas sjećaju na dva nebesna konjika i njihove ogare. Bacao se do lješine i pijevac s pjevčićem, pa i struk bosioaka. Odnos bosioaka k Vidovoj religiji, k sutonu i k uranku boga, već je razložen². Isti simbolizam razabire se i u pijevca. Prvi i drugi pijevci oglašuju noć, ali treći bude Zoru³. Onda se bude, pa ustaju i ljudi, dok sve aveti noćne, na pijevčevo klikovanje, izčezavaju, kao što još prosti puk pretvrdo vjeruje. Vijesnik dana, pijevac navješćuje i neumrlost. Iza cigle jedne noći, spaljeni mrtvac i djevojka njegova oživice na ubavim zelenim livadama Rajevine, prispjevši u družinu upokojenih rajnika djedova i cijele već blažene svojati.

¹ Vidi odnosne navode u Kreka **Slav. Liter.**, s. 123—30.

² **Dio 1**, na str. 52.

³ Gubernatis, **Myth. zool.**: "Le coq et la poule", v. II, p. 294—308.

Do obilnije gragje, i do boljeg ispitivanja, ne smijem tvrditi, nego mi sad zuji površna misao, da urezane starinske slike naših stećaka, možda, prikazuju neki dio od ovoga vjerovanja pogrebnog. Narod zar pogagja držeći, da stećak stoji na grobu "starovirskom"⁴, t.j. na grobu Hrvata ili Srbina, koji ne bijaše hristjanin, ili to bijaše tek na besjedi. Ima stećaka u Srbiji, ali su, doslije, najglasitiji oni, koje je viditi na zemljištn imotske staro-hrvatske županije. Srezan poput kućice, stećak jest oveći kamen na ploči grobnoj, i ponajviše ima lice i naličje izrezano znakovima i likovima nezgrapnim. Skoro na svakome drugom stećku opaža se zvijezda i mjesec, pa niže njih konjici, gdje s mačem i kopljem tjeraju i love jelena. Ovo je s lica, dok na drugoj strani, s naličja, dva čovjeka drže megju sobom krst, veli Vuk⁵.

⁴ Vuk **rječ.**, pod **Stećak**.

⁵ Može biti da je i zvijezda, koja se pričinja, da je krst.

U imotskoj krajini, zaista, slaba bijaše zgoda loviti jelena; pa, po tome i po ostalome, mislim, da u onoj klesariji predleži nam likova iz vjerske simbolike. Figurativna umjetnost grčko-rimska prestavljaše Dioskure, božje konjike, gdje oni jure s kopljem, te sa zvijezdom više glave. Stavila bi se zvijezda i više same kape njihove; pače, dvije zvijezde od zlata spominjahu, u hramu delfijskom, božju pomoć, što ju dva konjika pružiše Spartancu Lizandru, u osudnom boju kod Egopotamâ. I mjesec do zvijezde, na stećku, ne bi preteško bilo razumjeti. Hrvatima i Srbima mjesec bio glavni noćni bog, te i bog pogrebni; samtreći jezdio u noći do dvaju konjika, i on sin Voinov, pa njihov brat¹. Vizantinac Leon Gjakon zna kazati, da jednom Slaveni Rusi, punom mjesečinom, zapališe lomače svojima mrcima³. A o uštapu iza ljetnog suncokreta, dakle uz božjeg Mjeseca, biva najveća epifanija grčko-rimskih Dioskura. Tri čovjeka na stećcima, dvojica što drže krst, ili zvijezdu, megju sobom, pa treći koji se njih dohvaća, ne bi li po čem bila ova tri božanstvena lica³? Skut jedan od Vidove, tami i smrti suprotne religije, eto kano da se još leperša nad grobljima, gdje su stećci. Po pučkom kazivanju, snesla stećke, pa najposlije i sama dospjela tu, da se zakopa, vjekovima drevna a orijaška žena, "Vida Vidoševića"⁴.

¹ Ovo u V dijelu radnje.

² ... της μηνης πλησιφαους ουσης . . . (o navodu vidi gore na str. 223) U ostalome, ovo je moglo biti i puki slučaj.

³ Na klasičnim spomenicima, kako se dva Dioskura slikaju do večernje i jutrenje zvijezde, tako do mjeseca i do sunca. Vidi u Preller-ovoj **Griech. Myth.**, II B., s. 96—7.

⁴ Vrijedno je, da se priopći po cijelo priča, što ju jedan ostar seljak, iz Budimira među Sinjem i Imotskom, upitan za stećke, tu skoro pripovjedi putniku F. I. T. (**N. L. Zad.**, g. 1886, br. 19): "Kazivaše moj pokojni did, a čuo sam i od drugih: Bila nika Vida Vidoševića, živila 900 godina, i to 300 curom, 300 ženom, a 300 udovicom, i ona da ih je sve (kamene) jednoga po jednoga, preduć kudilju u ruci, na glavi snila, eno gori s onoga brda. Nu, kad je htela i najposlidnjega da snese u srid strane, sustala. Tu od umora pod stećkom dospila. Na tom istom mistu ukopalo je, a onaj poslidnji stećak nad grobnicu joj navalilo. Eno ga u srid strane, lipši je nego ovde ijedan". Pričica je važna i s toga, što nam pritrvgjuje, u vjerovanju Hrvata i Srba, opstanak Vida i Vide.

Sad spomenusmo grčke Dioskure. Pripazimo li na ovo ime Διοσκουροι ili Διοσδοτοι, to su oni ravno, po našu, djeca, ili pomladak Vidov. Na božje vidilo odnose im se, filologično, i posebna imena: Καστωρ i Πολυδευκης, latinski **Polluces**. Nego, važnija od kojekakvih riječi jeste im legenda, skoro do dlake jednaka s našom. Dva blizanca imaju sestru. Sestra im je Helena, ozloglasena žena u pjesmama jonskih rapsoda, ali u dorskoj Sparti, na starinskoj zemlji Ahejaca, ugledna boginja s hramom i bogoštovjem. Tu, po dvostrukoj svojoj naravi, ona ljudma otimlje očinji vid, ili, naprotiv, vidom ih liječi i ukrašuje, osobito djecu grda lica¹. 'Ελληνη, jal Φελεινη, **sjajna**², po svemu joj djelovanju mitičnom, dvoguba je Zora, večernja i jutrenja. Moglo bi se, pače, i dalje reći, da u helenskome mitu održa se pomućena uspomena i trogube Helene, u odnosu sa večerom, ponoći i jutrom. Herodot, crpajući iz logografa, baca nam uzgredno riječ o više otmica njezinih³; a grčki svijet baš pričaše o tri otmice, Pa su, eto, i tri žene do Dioskura: Helena im sestra i dvije im supruge, 'Ιλαειρα i Φοιβη, po značenju imena **sjajne** i one, a opet sestre Heleni⁴.

¹ Da ne oduljim, ne ću ovdje provesti izriječni uporegijaj, od tačke do tačke. Po onome što je rečeno o Jakšićima, sam će čitalac uporegijivati dvije legende.

² Preller, **Griech. Myth.**, II B., s. 109.

³ V, 94.

⁴ Ovo nam objašnjuje bolje narav sestre i dviju supruga u Jakšića. ⁵ Preller, **Griech. Myth.**, II B., s. 106.

Kako su otmice glavna stvar u božjem žiću Heleninu, tako je glavni posao viteškoj njezinoj braći vojevanje na tamna bića, na Afaride. 'Αφαρευς, **nevidni**, ima dva sina, prvog, divljaka proždrljiva, drugog, vrebača preoštira: na ova dva poroda mrkog glavara boj biju dva nebesna brata, e da bi se dokopali do otetih žena svojih. Viteški su jezdioci ta dva brata od zakletve, dva Dioskura; oni su ευιπποι, λευκοπωλοι; njima se imenuju i na glasu konji: Ξαντος i Κυλλαρος. Pa su, takogje, vrsni i neumorni lovci; od Kastora neki hrti prozvani su Kastorovi. Kad su na božjemu miru, braća borave u visokom Biogradu, "stanuju u blistavom zraku među zvjezdama", kako glasi grčka izreka⁵. Nego im je red odvajati se. Smrtnik je Kastor, te pada u boju, dok je nezlediv, pa besmrtnik, Polideuke. Ali, bio Kastor u zlatnim odajama neba, jal bio dolje u tmusi ada, ljubavlju ne rastavlja se od milosnog Polideuka, koji, neutješiv za bratom, izmoli mu od oca polovičnu neumrlost. Ovako, u Dioskura nastaje dioba prostorije: boravak im je na izmjenju, gdje jednome na bijelom Olimpu, onda drugome u sumornome adu.

Pričanje o junačnim pregaocima i brzim pomagačima, te ranim, svijetlim i veselim polaznicima svakog doma, otkle noćnu apu i tminu rasturaju; o braći čistoj, kao zraka nebesna, a prokušanoj tugom i viteškom nevoljom; o braći, i pored trenutnog rastanka, osjećajem i dušom nerazdružnoj: to pobožno pričanje bijaše, valjda, najuzvisitiji dio prirodne religije arijske. Svakog dana, u svakoj kući, kazivalo se o daći i nedaći dvaju braće i sestre im Zore. Krasnu ovu arijsku legendu jednako njegovaše svi narodi od arijskog roda, pa je s toga i čudo slična kod svijetu njih. Prozvao se božji zglob **Ačvini**, ili Pojezda i Prijezda, ili Baldr i Hermodr, ili Kastor i Polideuke, braću odlikuju isti biljezi, nju diči isto viteško mladovanje. Nijednog drugog mita potomci ne održaše u cjelosti kao ovaj što dočuvaše, primivši ga od pradjedova Arijaca. Što je različito u sitnini, u crtama uzgrednim, ono se lasno odbija na različitost naroda i vremena Tako, n.p., dva se konjika u Indiji voze, dok drugdje jašu konje¹. U drevnoj Indiji zgojlni su bogovi, kod mlagjih Helena polubogovi, kod Germana polubogovi na nižem stepenu, a kod nas oni su još više počovječeni. Djelomično počovječenje izvede se, bez sumnje, još

prije hristijanstva. U homerskome pjevanju, Helena je u pravu pravcatu ženu premetnuta, te jediti izraz $\delta\iota\alpha\ \gamma\upsilon\nu\alpha\iota\kappa\omega\nu$ daje, u nekoliko, slutiti na prvašnje božanstvo njezino.

¹ Nego, opet, i kod Helenâ oni su, kadikad, $\chi\rho\upsilon\sigma\alpha\rho\mu\alpha\tau\omicron\iota$.

Junačku nebesnu braću, skoro mimo ostale bogove, voliše ljudski junaci. Nigdje kao u ljutoj Sparti, i u svjetskom Rimu, ne pronosi se glas dvjema viteškim blizancima. Starinsko drveno njihovo sukupje praćaše Spartance u boj; a bojna himna nedostižnih vojnika ovih bijaše $\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\rho\epsilon\iota\omicron\nu$. Dašto, pod duševnim utiskom Helade, većim dijelom propade rimsko pričanje o Kastoru i Poluksu; no ipak eno ih, u prvi rasvit republike, gdje se biju za slobodu do regilskog jezera, i odmaraju se, sa vilovnim konjima, na vodi Juturni, kao što se oko voda oni vrzaju i u Rig-Vedi i u našim pjesmama; eno ih prečesto i na rimskim novcima, sa zvijezdom poviše glave, a u liku jezdilaca s kopljima hrlećih. U Rimu slavljahu ih, svake godine, svečana **transvectio equitum** birane rimske omladine. Slaveni neznao, ne izišavši iz prvobitnoga stanja arijske razvrženosti i pocjepanosti, ne stvoriše historijskih država, te o štovanju uzorite braće ne ostaviše drugih očitih tragova, osim što ih još pjevaju, pod različnim imenima, al poglavito kao Jakšiće, u srpskom i hrvatskom epu.

Sva je prilika, da braća bijahu mnogoimena i u Heladi. Da su se bogovi mnogim imenima, osobito od njih najvigjeniji i najmilosniji, nazivali i prizivali, to je već znano u mitologiji. Čuvstvo koje kipljaše, pa raseljena i raznovrsna plemena istoga naroda, i jedno i drugo uticalo na ovaj pojav mitični. Naši Bogdani imenuju se, kakokad i kakogdje, no svagda junačkim glasom, Pojezda i Prijezda, Jakšići, Voinovi. Koliko se meni čini, i Dioskuri, Kastor i Polideuke, oglašuju se, takogje, drugim viteškim imenima. Biti će, da se oko njih okreće legendarni rat sedmorice na Tebu; pa se tu zovu $\Pi\omicron\lambda\upsilon\nu\epsilon\iota\kappa\eta\varsigma$, **prokušani borac**, i Ἐτεοκλητῆς , **istiniti, čiti**¹. U priči o ratu protiv Tebe, evo jezgre. Kao god što naši Jakšići, tako Polinike i Eteokle odredili, da će podijeliti očevu baštinu. Po utanačenoj diobi, imao svak vladati, izmjenice, za godinu dana; ali Eteokle izlukavio brata, i pridržao sve što valja, naime predo u Tebi. Nad braćom lebdi neotklonivi udes, da padnu od bratove ruke; utaman bratoumorstvu uklanjao se, iz prva, pitomiji Polinike. Kad se rat raspali, dva brata, ispred bedema tvrde Tebe, ubiju jedan drugoga, na očigled zgroženoga ljudstva, uz poklik sviju noćnih adskih Erinija. Zajedno s braćom, pogiboše i dvije im sestre. Dva brata, nerastavna bar u smrti, goriše na jednoj lomači, poput Baldrove. Po svemu ovom, ne čini mi se nipošto smiono nagaganje, da taj rat protiv Tebe nije drugo, u osnovi prvobitnoj, do priča o večernjoj propasti Dioskura, naime, list istrgnut iz božje historije. Ovo biva tim vjerojatnije, što je starodrevna mitična Teba obitalište zmaja².

¹ Najčešće su, manje ili više, preporni etimi grčkih imena iz davnine. Ovdje se izražava tek prilično znamenovanje njihovo.

² Vidićemo, da zmaj, u baš na široko razvedenom pričanju našega naroda, simbolizira noćni oganj i moć toga ognja.

Bogovi, svakojakim predskazivanjem, bijahu nagovijestili polom slavnih junaka, koji u nevirijeme napadoše na zmajevnu Tebu; ali je sugjeno, da će se jednom i Teba soriti, kao i naša Udina. U brzo naslijedi osvetnički rat Epigonâ, u kome je Teba oteta. Megju ovima istaknu se Polinikov sin, Terzandro, i sin Eteoklov, Laodamas, kome je, po cijelome mitičnom preokretu stvari, ustupiti svome prvobratučedu, te i ustupa. $\Theta\epsilon\rho\sigma\alpha\nu\delta\rho\omicron\varsigma$, naški, kano da bi glasio Toplica, a Λαοδαμας , Kamenjak; pa su lica, koja ponavljaju dva brata, dva im oca. Terzandra, dnevnoga boga koji rasvjetljuje i topli ljude, lasno je razumjeti; a nije teško, po arijskoj poznatoj alegoriji, dokučiti i Laodamasa. Već rekosmo, da očima naivnih Arijsaca kuba nebesna privigjala se kao da je sačinjena od kamena¹.

Najskoli nebo noćno, čisto a plavetno, utvaralo im se takovo. Pak eto, svake noći, dva brata, poimence mlagjega, snašlo bi čudo: izgubivši zračnost svoju, oni bi se skamenili. Od ovoga prometnuća, valjda, dogje ime Λαο-δαμας -u. No, bilo kako mu drago, pa i ne bilo ovo, svakako sa riječi $\lambda\alpha$, $\lambda\alpha\varsigma$, stijena, u svezi je, po tumačenju grčkih pisaca, spartanski obični naziv za Dioskure: Λαπερσαι , razoritelji stijene²; naime, noću skamenjeni Dioskuri jutrom raskamenili se.

¹ **Dio 1**, na str. 48—9.

² Preller, **Griech. Myth.**, II B., s. 100—1.

Starinsko značenje stijene, i okamenjenika, svrgoš Heleni s uma, kao što ga i mi zaboravimo; no, bez truda razabira se iz helenskog pričanja, kako čisto ono izbija i iz naših priča narodnih, koje hoćemo domalo da ispitamo. Na kamenjake, na Λαπιται, smione i neobzirne junačine, a osobito na družbu od dvojice njih, često nailazimo u helenskim legendama. Od Lapita, najviše se oglasio Piritoo uz druga Tezeja. Dva vratoloma mladića jednoć otela Helenu, a drugom sišla čak u ad, da mrkome Plutonu ugrabe Perzefonu; ali, kraj adskih vrata, gle čuda! oba se srastoše u kamen. Od kamena ljuca Herakle, bog sunčani, otrže Tezeja, dok Piritoo u adu omrknu. Uzoritog Tezeja obavi pregusta priča, i grčka i atična. Osim kazanog, u njegovu žiću biti će starodavno i izvorno jošte ovo. Sin je 'Αιγεύς-a, koje može da znači **svijetleći**, zar višnji Zeus. Kad stao na snagu, ispod kamena ima izvući Egejev mač i opanke, kakogod i naši Voinovi pašu mač Voinov, ili Vidov. Ali je Tezej, takodje, porod morskoga Pozidona, koje će reći, da on ispliva iz noćnih struja. Mlad kao kaplja, u šest maha Tezej trijebi od svakojakih nemani jonsku krajinu, t.j. jutrenji Dioskur, u jeku dana, štono hraste za prvih šest sati, čisti zemlju i ljude iz noći izbavlja. Junak onda kraljuje; no, kad se postarao po tom, izgubi kraljevinu, a bačen je sunovrat s kamena u more, kao što u vodu strmoglavi se naš Prijezda. Ime Θησεύς, i ime mu pobratima Πειριθούς, etimologično, mučno se razvezuju; ipak, nije izvan svake prilike misliti, da ono može biti **trkač**, a ovo **priteča**³, a to bi bilo Pojezda i Prijezda.

³ Oba od θεω, trčati.

Baveći se, eda bih našu razjasnio, o grčkoj mnogoimenosti dvaju nebesnih jezdilaca, i o njihovu sve to većemu čovječenju, ne da mi se propustiti, a da se časom ne dotaknem i najglasovitije priče helenske. Dva, potarom vremena i dugog predanja vrlo strošena Dioskura, možda još nalazimo u epskoj braći, Agamemnonu i Menelau. Kako je boginja snaha mu Helena, tako je u Sparti i Agamemnon bog: on je Ζεύς 'Αγαμέμνων, po čudnoj starinskoj izreci, te, po istoj, u tijesnome odnosu sa višnjim bogom vidila. Ime 'Αγα-μέμνων u kano da je od viteškoga pregnuća; pa i tragični mu konac kao da nam privodi brata mukotrpnog. I manje glasitome bratu, tihome Menelau, komu ime moglo bi biti otuda, što je u svijetu zaostao, proviruje božanstvo. Njega svegj označuje epitet "plavokos" ; a u Heladi, više od ljudi, plavi su bogovi: plav je Apolon, pa Palada i Afrodit¹. To božanstvo Menelaovo pridijeva se za ono Dioskura: kod njega nalaze se lovca Kastora psi², a, što je najglavnije, žena je Menelau ona ista Helena, divna Zora, koja je sestra Dioskurima. Preljubnicu Helenu, grdilo svoje i povod tolikome krvoproliću, on živom željom poželio, istrkao napokon iz dušmanskog Ilija, i ništa joj na žao ne učinio. Dioskur ne će da ozledi sestru, ili ženu svoju. Još se jamačno i u ovoj posljednjoj skroz antropomorfičnoj slici priče, tvrdo držale neke niti prvašnjega mita, ako ni sama smionost poznijeg jonskog pjevanja ne nagrdi Helenu, te ona, vječito mlada i ljupka, bez svake svoje štete na novo privjenča se mužu.

¹ Nije plavokos, ali je plavook Polinike, u zglobu tebanske braće.

² Neki soj hrta Grci nazvaše Μενελαϊδες κυνες. V. Pape, **Handwörterbuch der griech. Sprache**, pod Μενελαος?.

U Lakoniji, gdje je svagda, čak od predorske, ahejske davnine, bilo najživlje grčko bogoštovje prema dvojici braće i sestri, kako se zametnu tako se i stiša trojanska razmirica. Helena u Lakoniji bude povod ratu, pa u istoj Lakoniji, iza rata, poživi i kraljeva sretno, dok navrši vijek, te se uznese sa mužem, boginja s bogom, na ubavi Eliz. O Dioskurima priča na zemlji lakonskoj tako se čvrsto bila primila, da je, po svoj prilici, postaviše i na čelo spartanske historije. U Sparti dvije kraljevske porodice poreklo svoje izvogjahu od dvaju blizanaca, Euristena i Prokla. Blizanci bijahu jednoliki tako, da ih niko, osim majke, nikako ne mogaše razlikovati: a opet ih odvajala velika oprjeka čudi³. Da su blizanci u rodoslovje spartanskih kraljeva legendom upleteni, jasno nam biva po tome, što Agide i Euripontide, dakle po drugim praocima, Spartanci prozvaše kraljevske svoje dvije loze.

³ Herod. VI, 52.

Agamemnon i Menelao jesu Pelopidi, od praoca Pelopa; a priča o Pelopu vrijedi više, nego ona o Troji, da se sravni s kazivanjem Srbâ i Hrvatâ. Πελ—οψ znači dalekovid, koje je, sublizu, ono, što i Sut-Vid, jaki Vid. Već pripazismo Strahila, gdje "sve gleda i tamo i amo"¹, i na pojedine čestice razglobismo Svantevidovu historiju, svu isprepletenu sa znamenitim pojavom bogova vigjenja. U Peloponez bahnu Pelop iz Frigije, naime iz zemlje, gdje se štovao Ζευς Βαγαιος, ili, kako bi mi rekli, Vid Bog. Helenima Pelop bijaše "najkraljevskiji gospodar" (βασιλευτωρ), i "silan jezdilac" (πληξιππος), a to je i Sutvid. Raznosio se glas i o pustom Pelopovu blagu, kao i od Sutvida što dolazi obilje svakojako.

¹ **Dio I**, na str. 55.

Najčudnije je pak ovo, da cigli pothvat Pelopov, za koji Grci znadu kazati, pjeva se i u našoj jednoj pjesmi o Vidu. Enoman, kralj u Pizi, ima ćer na udaju, a i nedostižne vilovne konje. On otvori konjičku trku: koji njega natrči, onaj nek vodi plemenitu Hipodamiju. Projurio Enoman mimo mnoge prosce, i usmratio ih, kad ga eto Pelop nadmudri, preleti, te dodje do djevojke i do bogatoga kraljestva. Kod nas², od Udžbara ban, u Udžbaru gradu, ima prekrasnu ćer Tijanu, pa

"pušta bane konjičku košiju:
koji prije do gjevojke dodje,
nek dobije tri tovara blaga,
neka nosi tri tovara blaga,
neka vodi banovu gjevojku"³.

Junak Alija Boičić, pod imenom Vida barjaktara, doskoči svima mudrolijama silnog nekog sutrkača, prestiže na trku konje i najbrže s vilovnim svojim bijelcem, pa odnese mejdan. Nego je Alija laža, a pravi je pobjednik Vid, kome se i dosudi djevojka Tijana, dok je Alija bačen u tamnicu. Turčin ovaj, bez sumnje, uvuče se tek docnije u pjesmu, gdje, iz prva, cijelo junačstvo bijaše Vida Boičića, t.j. Vida ubojnika. Ovako, i veoma značajna riječ "Udbar" iskrivi se u "Udžbar". Mitičnu jednu trku iznosi i lijepa naša priča: "Djevojka brža od konja"⁴. Trka je djevojinica. Trči djeva na svojim nogama, a biće onoga, koji je preteče na konju; ali je ona brža od svakoga konja, ona je Ἰπποδαμεια, po grčkoj riječi⁵.

² Stojadinovića **pes.**, knj. I, 4.

³ v. 57—61.

⁴ Vuk. **prip.**, 24.

⁵ Pričalo se u Olimpiji, da Pelopova Hipodamija osnova trku djevojaka, Heri na čast.

A da je to Zora, proizlazi iz samog opisa priče: "načinile je vile od snijega, vjetar je oživio, **rosa** je podojila; ona je bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca". K istoj misli mitičnoj primiču se i narodne priče, gdje siromah čovjek, jašući na mladome sinu, u konja stvorenu, trči i grabi košiju¹. Siromašni čovjek na sinu konju možda, alegorično, prikazuje ostaralog jezdioca Vida, gdje se u mladome Vidu ponavlja².

¹ VI u **Vili Beogr.**, g. 1867, br. 20

² Uporedi priču o Velimiru i Veljku, na str. 46—8 **Dijela 1**.

Bio nam na više govor o kamenjenju grčkih junaka. Iz nekih imena, a svakako iz nekih legenda o dva druga, o dva brata, iskočiše nam Lapiti, ili Kamenjaci. Ove Kamenjake, u još većoj mjeri, nego li grčka, spominje naša tradicija; njih izvodi, poglavito, pučka pripovijetka. Čudnovato noćno kamenjenje i okamenjenici, to je stanovita tema u pričanju našega naroda.

A što je to? Već u dva navrata pripomenusmo, da je kamen arijska metafora za nebo, to najskoli za nebo noćno. I stakleno brdo pogdjekojih naših priča³ ima isto značenje, samo da je ono postanja novijeg. Kad Slaveni staklo upoznaše, kako sa glatkim mramorom, tako i sa glatkim a prozirnim staklom stadoše porediti nebo u noći. Otuda nam stakleno brdo, ili stakleni brijeg. Oda stakla, no još češće od kamena, dolazi nedaća, što će braću postignuti. A kakva je to nedaća, opet jasno

kaže Rig-Veda. Kamen noćnog neba zaklopio **Ačvine**; da se odklope, taj kamen oni moraju rasjeći, a sijeku ga svako jutro⁴. Po isti način, rastvara kamen i Zora⁵, kadno, veli jedna himna k njoj, "ona razmotava oba obližnja svijeta"⁶, t.j. svijet dnevni i noćni.

³ N. p. u priči 16 zbirke Kojanova: "Sin carev i tri labuda."

⁴ Rigv., VI, 62, v. 7: "Vi, vozioci, pobjedonosno proturate se kroz kamen." — X, 39, v. 13: "Vi se k mjestu pobjedonosno proturiste kroz kamenjak."

⁵ Id. VII, 79, v. 4: "Tvrđog kamena vrata ti rastvori."

⁶ Id. VII, 80, v. 1.

Sad hoće da nam ispadne čistija slika okamenjenika helenskih i naših. Evo idemo da nazive i zgođe naših naizred ispitamo, u epu i u pričama. Ako ep nije posve jasan, jasne će biti priče. U pjesmama, obisnuše o nekoj dvojici glavnih prijatelja, a rek' bih i braće, dva imena: Toplica i Kosančić, ili drukčije Kosajčić, po pjesmi jednoj⁷. Ovaj potonji kao da je taman turobni kameni junak. Kosajčić stanuje na Kosajnici, koja teško da je ovdje historična⁸, kao, po svoj prilici, što nije ni gospodar joj Kosajčić.

⁷ Vuk **pjes.**, knj. III, 10, v. 64.

⁸ U pjesmama misli se, da je ona kao nekakva ravan. U starim spomenicima dolazi voda Kosanica, ili Kosǎlnica, u zemlji Toplici. Na ušću one vode, Stefan Nemanja dao sazidati crkvu Bogorodici (Daničić, **rječ.**, **knjiž. star.**).

Obe riječi polaze od korena, od koga i **kosa**¹, neka vrsta planine; pa čini se, da su pradavne, i u istočnom i u zapadnom dijelu naroda. Porfirogenitov Κοσεντθης, jedan od petero legendarne braće, što predvodiše Hrvate², biti će isto ime, koje i Kosajčić, jal Kosančić³. Po kazanome, ime ovo značilo bi: onaj koji se okamenio. Tako, i za noćnog mitičnog Vuka narod mišljaše, te u Boci još kaže, da je **kamenjak**⁴, a i tamna vještica **kamenica** je⁵. Kao što kamen, tako zar i riječ kosa sluti na zlo, ako puk, u Dubrovniku, za natmureno vrijeme veli, da je "košljivo"⁶. U istome Dubrovniku, u tome skladistu mnogih drevnih riječi, čovjek rgjave volje "uskošen" je⁷. Može biti, da ide amo i jaka negacija "kašiti"⁸, u starome jeziku; pa i teška dosada, što ju Jekavci iz Primorja izražavaju s izrekom: "ukahlo mi se"⁹.

¹ Daničić, **Korijeni**, str. 37.

² De admin. imp., c 30.

³ Kosača se zove i glasovita porodica hercega Stjepana.

⁴ Vuk. **rječ.**, pod **Kamenjak**.

⁵ Id., pod **Kamenica**. Po preživoj svojoj ćuti jezika, Vuk St. skoro razabira mitičnu istinu, gdje za vuka primjećuje: "kao da bi mu se usta **okamenila**, da ne zakolje što", a za vješticu: "kamenica reče se i za vješticu, kad joj se pravo ime ne će da spomene, i valja da se misli kao da bi se **okamenila**."

⁶ Vuk **rječ.**, pod **Košljivo**.

⁷ Id., pod **Uskošen**. U ostalome, i ovo i "košljivo" moglo se poroditi iz proste misli: kosa-srp, kositi-sjeći, premda bi u obiju riječi, u ovome slučaju, nestalo turobne nuanse.

⁸ Daničić, **rječ. knjiž. star.**

⁹ Vuk. **rječ.**, pod **Ukahnuti se**.

Dva viteška brata ili pobratima, Toplicu i Kosajčica, gone, u narodnim pjesmama, poimence zadnjega, jadi postojani. Sjetni Miloš prati njih gotovo uvijek; pa Miloš Topličina oca, "staroga" Toplicu, nazivlje "svojim Toplicom"¹⁰. S druge strane, u skroz mitičnoj pjesmi o ženidbi Dušanovoj s djevojkom iz grada Legjana¹¹, Miloš i dva nama već poznata nebesna junaka jesu, njih sva trojica, sinovi "staroga Voina". Ne bi li "stari Toplica" bio ono, što i "stari Voin"? Nadimak Toplica može pristati višnjemu bogu toplog vidila, kao što i prvome od dvaju braće nebesne, vitezu dnevnom.

¹⁰ Vuk. **pjes.**, knj. II, 42, v. 288,

¹¹ Id. ib. 29.

Sličnoga Toplicu poznaje i mitologija sjevernih Germana, barem ona Anglosasâ: **Beldeg** (bijeli dan, što je ili Baldr, ili Odin) ima sina **Brond**, žarku luč, Toplicu¹; a baš u tople, u najvručie dane u godini, pada god skandinavskome Baldru. Svijetlom Baldru ljepota bijaše vanredna, poslovična²; dva naša pobratima, nad svima licima srpskog epa, odlikuje viteška visina i ljepota:

"Car uzima zlatan pehar vina,
pa govori svoj srpskoj gospodi:
Kome ć' ovu čašu nazdraviti? . . .
Ako ću je napit' po ljepoti,
napiću je Kosančić-Ivanu;
ako ću je napit' po visini,
napiću je Toplici Milanu;
ako ću je napit' po junaštvu,
napiću je vojvodi Milošu"³.

¹ Grimm, **Deutsche Myth.**, s 183—4.

² Id. s. 184. — **Nacht.** zur s. 184.

³ Vuk. **pjes.**, knj II. 50, III, v. 13—28.

Jednoga Toplica nagagjasmo i u helenskome Terzandru⁴. Takome Toplici prilikuje i "Toplik grad", što mu je postojbina u nekim pjesmama, kako je Biograd Jakšićima. Toplica u Topliku, a Kosajčić u Kosajnici, i taj je paralelizam riječi veoma sumnjiv u pogledu povjesnom, dok je prikladan u mitičnom. Toplica jezdi na "na široku doratu, vas u suhu zlatu", a Kosajčić okročio "purlata zekana"⁵. Zec, kod Arijaca, odnosi se na doba noćno⁶. Od dva druga, zlatni Toplica kao da je bog dnevni, a suri Kosajčić oni božij brat, koji će se jadom ojaditi. Dva pobratima, i po nečem drugom, možemo donekad prikučiti Vidovoj religiji. Oni su dalekovidni. Njihov je zadatak, u pjesmama, da, brzi na brzim konjima, dušmane uhode i vojsku im razgledaju; al su glasnici nesretni. Kosajčić i Toplica kao da su dva božja brata, smatrana u noćnom polomu.

⁴ Gore na str. 227.

⁵ Petranovića **pjes.**, knj. III, 34, v. 521—5, gdje je Kosajčić nazvan Kosovac.

⁶ Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II, p 80—1.

Još nešto, no uz jednaki oprez te i neki priuzdržaj. U narodnim pjesmama učestala riječ: "tri srpske vojvode", ili još tačnije: "tri bojne vojvode", s poglavitim odnosom na ona dva druga i na Miloša. Ja bih za tu riječ skoro mislio, da k nama prigije iz velike davnine. Mi znamo, da i u Heladi, barem Argivci, Kastora, ogreznuta u noći te ukopana, veličahu kao Μιξαρχαγετας⁷. Naše oce bolilo na srcu i na duši jadovanje triju uzornih viteza⁸, pa viteze često obasuli čarom svoje pjesme.

⁷ Preller, **Griech. Myth.**, II B., s 99-100.

⁸ Noćnoga Miloša razlagaće **V Dio** radnje.

Kad je noć, a nije mjesečina, onda jednaka tamnička nezgoda zateče sva tri nebesna jezdioca. Utamniči ih poznati nam noćni Vuk:

"Šenluk čini Vuča dženerale,
jer je Vuča šičar zadobio,
tri vojvode srpske uhvatio:
Jedno jeste Miloš od Pocerja,
drugo jeste Toplica Milane,
a treće je Kosančić Ivane"¹.

Junake Vuča

"bacio na dno u tamnicu,
gjeno leži voda do koljena,
a junačke kosti do ramena"³.

Kosti u noći i u zimi pomrloga svijeta iznijeće nam, na brzo, pučke priče o okamenjenicima. Dnevnog vida nestalo, pa se, uz tri bojne vojvode, u Vuče osužnjio i "stari Toplica"³. Naprotiv, kad su pravi dani Vidovi, dugi dani junijski, sijaju tri krasna pobratima, Topličin porod, i junaštvom i slavom neumrlom. Kad se god pregaoci Kastor i Poluks objave u rimskim bitkama, i ono biva svegjer o uštapu, a u tople dane godišnje⁴, te i rimski svetac njihov pada u ovakovo vrijeme, na 15. julijski. Spartanci, ti brižni obožavatelji dvaju braće i noćne im sestre, čekajući mjesečnu užbu za dobre hode, odočiše na polje maratonsko, uprkos očitog pogibelji Helade. Ove bogove⁵ Heleni, o ljetnom suncokretu, primahu u gostove; to im bijaše željno očekivana θεοξενία. Glasovitu jednu teokseniju, možda, imamo i mi. Na sudbonosni Vidov dan 1389. g., na 15. junijski, gdje se boj bijaše o sreću našu, tri pregaoca božja ne će da napuste ljudske ubojnike. Vidoviti Kosančić, na Kosovu, uhodi dušmansku vojsku⁶. Al je potonje vrijeme, te loša sreća na tom kobnom Kosovu.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 42, v. 5—10.

² v. 11—3.

³ v. 247. O ovome sužanjstvu pjevala se i pjesma, koju Vuk ne primi u drugu svesku svoje zbirke. Vidi mu opasku, na str. 253.

⁴ Preller, **Röm. Myth.**, II B., s. 302. ⁵ Kastora, Polideuka, Apolona i Hermu.

⁶ Vuk. **pjes.**, knj. II, 50, IV.

U besmrtnoj pjesmi o Kosovci djevojci, tri bojne vojvode polegoše na ono mjesto junačkog razboja, gdje su "koplja bojna ponajviša a i ponajgušća"⁷. Toplica Kosovci djevojci, svojoj vjerenici, bijaše darovao vlastito obilježje, "koprenu od zlata", i rekao njoj: "Po tome ćeš mene spomenuti, — po kopreni po imenu mome"⁸. Ovdje pjesma hoće da nam tumači mitični značaj imena Topličina: ono je zlatna koprena, zlatni topli trakovi. Već čusmo, da Toplica jezdi "vas u suhu zlatu"⁹; pa još drugdje, uvijek po misli jednako, veli se, da mu je "barjak od suhoga zlata"¹. Razasuto zlato označuje, ovako, božjeg junaka, u svemu pjevanju narodnom. Istoj djevojci bio uručio biljegu svoju i Kosajčić, to "na ruci burmu pozlaćenu"². Zlatni prsten, što se na burmu zavrće i odvrće, tačni je simbol u noć zaprtoga, pa otprtoga Kosajčića Uz to, Toplica i Kosajčić imaju na sebi "kolaste azdije"³, navadno odličje svijetlih božjih bića u srpskom i hrvatskom epu⁴. Sa srećom svoga naroda, u polju Kosovu poklekoše i srpski bogovi. Nad povaljenom lazinom kosovskih bogova i junaka prosinuo tužni, no tješeći osmjeh Kosovke djevojke, noćne Zore, koja će ih novim danom, kad Bog da, uskrisiti.

⁷ Id. ib. 51, v. 121—2.

⁸ v. 108—10.

⁹ Na prednjoj str.

¹ Petranovića **pjes.**, knj. III, 54, v. 90.

² Vuk. **pjes.**, knj. II, 50, v. 81.

³ v. 79 i 102.

⁴ Ništa običnijega, u mitologiji arijskih naroda, od kola i od zlatne jabuke, koje obe embleme izražavaju sjaj božji, poglavito sunčani. Za kolastu hazdiju, ili ruho, već i sam Vuk opaža, da je ono stajaće (**rječ.**, pod **Azdija**).

U Milanu Toplici iz Toplika i Ivanu Kosajčiću iz Kosajnice, ako i doвле ne utvrdismo, a eto barem nazresmo dva Jakšića. U malo ne do očite spoznaje, da su čita dva Jakšića ona dva pobratima, dolazimo pomoću Vukove pjesme o ženidbi Todora Jakšića⁵. Todor Jakšić od Biograda isprosiu u kraljice i kralja budimskoga ćer, no za dugo odgodio svadbu; odgodio za tri godiae, dok "nasta i godina četvrta"⁶. Prikladan je Todor: "na Todoru čudno odijelo, — vas u srmi i u čistom zlatu"⁷. U to, bahnu konjik od njega još pristaliji i gizdaviji, Ivan od Zvijezde grada, Ivan Zvijezdić; pa istu djevojku preprosi u kraljice. Divna li mladića! Što je lijep, to je i odjeven: na njemu

"kolasta azdija,
po azdiji su izpletene guje,
povisoko izvedene glave,
u ustima sve drago kamenje,

vidi mu se u noći putovati,
u po noći, kako u po dana".

Jeste "ljepši Ivan od svake gjevojke!"⁸ Zvijezdićeva krasota, ako začara kraljicu, opet ne prevjeri kralja budimskog, koji preprosodbu u kraljice mahom dojava prvome vitezu. Sad o zaručnicu jagme se dva prosioca, jedan od Biograda, a drugi od Zvijezde grada. Biogradski Junak ima, u ovoj pjesmi, do devet braće, no kao da ih nema; svi su na vojsci. Do njega ostao bratac samdrugi, mlad i nejak od dvanaest ljeta.

⁵ Knj. II, 94.

⁶ v. 48.

⁷ v. 5—6.

⁸ v. 57—63.

Ipak, pomaže bratu svome: "ode pred kulu Nebojša, - te izbaci dvije puške male"¹, i okupio momke. Nego, od Zvijezde izveo Zvijezdić još jaču silu, i posio "Mezevo ravno" i "Trutinu vodu studenu"². Na mostu te vode razapeo šator, čekajući ljude iz Biograda. Kadno do okršaja dogje, Todorov vranac prenese na drugu stranu vode zaručnicu, leteći "kako zvijezda preko vedra neba"³; pa Todor glavom, posjedavši drugog konja, dorata, naklopi se na Zvijezdića, posječe ga, te, uz braca nejaka, rastjera i Zvijezdićevu četvu. Kroz ravno Mezevo, i preko Goleša planine⁴, pobjednici vratili se Biogradu svome.

¹ v. 129—30.

² v. 158—9.

³ v. 316.

⁴ v. 292 - 3 i 376.

I predmetom i govorom pjesma sama od sebe kaže, da joj pričanje izavre iz preduboka tla mitičnog. Pjesma je skroz i skroz gatnja božja, te pripovijeda poznati nam dogagjaj u životu Jakšića, da brat dnevni, Bogdan ili Todor, siječe drugoga brata. Siječe ga ovdje radi Zore, o koju se oba otimlju; jer dnevna boginja prijanja uz dnevno, a noćna uz noćnog boga. Drugome konjiku, u ovoj pjesmi, noćno biće odaje se time, što je iz Zvijezde grada, dok je prvi iz Biograda. Noćna je i njegova guja s dragim kamenjem, od čijega sjaja "vidi se u po noći putovati, kako u po dana"; noćni i Budim⁵. A u mitičnoj noći razvija se cijeli prizor pjesme. Okrš je do tamnog Goleša, do planine adskoga značenja⁶. Što je Zvijezdić, s početka, silom vojske jači, to je od dana jača noć; ali čim više sviće, linja ona jačina. S istoga razloga, Zvijezdićevu suprosiocu, Bogdanu Jakšića, slabo, iznajprije, pomaže "bratac od dvanaest ljeta"⁷; no dijete, uz nazadak noći, sve to većma sili, dok on i navijestio dan, izbacivši, iz Nebojše do Biograda, one "dvije puške male", koje mi, u Vidovoj religiji, toliko često sretamo.

Nastrano je u ovoj pjesmi Vukovoj, pa nas donekle i buni, što dnevni Bogdan Jakšić, dok se kosi s noćnim Ivanom iz Zvijezde, udvaja se u mnoštvo dnevne braće: on ima do sebe braca nejakog, pa još do devet druge braće na vojsci⁸.

⁵ O guji, i o Budimu mitičnom, povešće se rasprava kod Ognja.

⁶ Vidi **Dio 1**, na str. 54 i 60—1.

⁷ Zar to broj dnevnih sati.

⁸ U pjesmama Petranovićeve sbirke naći je do petero Jakšića, ili Voinovića. Dva su od njih jaka, a dva nejaka; dakle su dva Jakšića i tu udvojena, Treći, ili dotično peti do njih, Miloš je. Kod Čojkovića, Jakšić Stjepan veli Zmaj-Ognjanomu Vuku; "Bjesmo jednom trideset Jakšića". (104, v. 37). Ovo će biti s odnosom na mjesečni slijed trijest dnevnih prvih zraka.

Nego, taman isto mitično postupanje opaziti je kod Latina: njihov dnevni **Pollux** i on se kašto razilazi, te postaje, u množini, **Polluces**. U mitologiji ovo znači, da se od jedine dnevne zrake razmnožila, u već jakom danu, čitava rukovet zraka. Noćnome osugjeniku, Ivanu iz Zvijezde, utaman i viteštvo i ljepota, kojom je "ljepši od svake gjevojke", kako su god božji nesretnici vitez Baldr, čija ljepota bijaše poslovična kod Germana, i vitez Ivan Kosajčić, kome po ljepoti napija se u srpskom epu.

Ivan iz Zvijezde, jal iz Kosajnice da rečemo, pogibiji nemože da uteče. "Nasta godina četvrta", t.j. četvrto doba noćno; pa na razdvoju dana i noći, umakla mu Zora, a i sam zaglavio na vodi Trutini, do mosta. Ova je Trutina, očevidno, adska voda Trusovina¹, što ju, pri tamnim zgodama Jakšića, epske pjesme svegjer pominju². Adski jest i most. Po slavenskoj mitologiji, duše umrlih srebrnim mostom prelaze na drugi svijet. Po našem epu, srebrni most vodi k dvorima age Arap-age.

¹ Vidi na str. 204—5.

² Otkle riječ? Bez sumnje, riječ je starodrevna, ali je postanja dvojbena. Je li ona od korena **trū**, **absumere**, otkuda i otrov? Ako je to, značila bi: otrovna, jadovna (gledaj Miklošičev **Etym. Wört.**, pod **trū**). Nego joj je, možda, drugdje tražiti izvora. Ne bi li **Trutina** bila ona ista riječ, koja izbija u grčkim božjim imenima Τριτων, Αμφιτρητη, Τριτογενεια? Kod riječi ove pradavne, pa glede smisla donekad i zatomljene, Grci uvijek imaše na umu neku tamnu vodu. U prvoj, u začetnoj mitologiji Helena, Triton je zastaralo Sunce, koje leži u noćnoj pučini; Amfitrite je noćna Zora do njega; a Tritogenija Zora. jutrenja, koja izlijeće iz pučine bistra, čista i moćna Palada Za čudo baš i Dioskuri, u gradu Ateni, nazvani su Τριτοπατρεις; privezuju se, dakle, za onu vodu **tritonsku**. A šta je, tačno, taj grčki Τριτων, kaže nam vedična mitologija i poredeća filologija. U Vedama dolazi ono ime pod oblikom **Trita** i **Traitana**, koje će reći **treći** (Fick, **Vergl. Wört.**, I B, s 605—6); pa je to treća hipostaza noćnoga Sunca. Svake večeri, i svake jeseni, Zora ide nevidom, zamire; no, kroz tamno doba, nju oživljuju tri junačka brata, tri lica sunčanoga boga Indre, a krijepe je, da na novo zabijeli, dva **Ačvina**. Od troje braće Trita, najmlagji, jest i najvaljaniji; bori se protiv mrke moći, siječe je i izbavlja Zoru, ali, preko te borbe, umalo da se ne utopi u neizmjerne vodi pukle noći. Ime svoje, i junaštvo, prenio ovaj bog i megju Erance: u Avesti on je božji vitez **Thraētaona**, a u Schaname-u vitez narodni Feridun. Megju Helenima pometnuo junaštvo, a prenio samo ime Τριτων. Kod nas bila bi ostala gola naga riječ **Trutina**, koja eto pluta na površini naših pjesama, da nas zar opominje na cjeloviti ovi arijski mit.

O tmornoj naravi Toplice i Kosajčića mnogo šta kaza nam ep, ali ne dokaza sve do čistine. Jesu li, zbilja, Toplica i Kosajčić dva viteza u noćnom jadu, a potonji, poimence, noćni okamenjenik? Na ovo pitanje daju jasna odgovora pučke priče, koje o kamenjenju dvoje čudne braće, i o ljubavnoj sestri njihovoj, znadu razgovijetno pripovijedati. Careviću rodila mlada žena, kazuje jekavska priča¹, dva sina zlatnijeh ruka i šćer, sa zlatnom zvijezdom na čelu, od prve ujedno².

¹ Vuk. **prip.**, dodat. 10.

² Dvoje zlatne djece spominje se i drugdje po naroda. Vidi sličnu priču bosansku, gdje su djeca zlatnih kosa, mjesto zlatnih ruku (**Bos. prip.**, 2).

U večer, kad se vratio s lova, javiše ocu rogjenje djece; no, mjesto njih, zla baba, očina mati i carica, podmetnula troje mačadi, a djecu zatvorila u sanduk i dala baciti u rijeku. Sanduk, što je plovio, dohvatiše sluge nekoga prebogata čovjeka, koji dječicu pothrani. U toga bogataša dogje jednom car, zadivi se i djeci i sjaju doma, te zavapi: "Ništa ne manka ogje do samo tri stvari: tica što zbori, drvo što pjeva i voda zelena". Tri zaželjene stvari namah išao tražiti brat jedan pod oružjem, i došao do nekakva jezera usred planine. Sjegjaše tu starčina neki. Uputi ga ovaj k traženome mjestu, bacivši tamo gvozdenu kruglu; no, od silne uke i graje, mladić, preko zapovijedi, obrne se i mahom skameni. Za tim, desi se isto i drugome bratu. Ali brižljiva im sestra sutradan ustane u samu zoru, ohrabri se, i dobavi tri stvari, naime: tica, što zbori doleti joj iz pećine velike na desno rame; po uputi tice, djevojka otkinu grančicu od drveta što pjeva; najposlije, iz jezera zahvati vode zelene. Tom vodom pokvašena, braća oživiše. Kad otac upoznao izmučenu svoju djecu, smače mater, kao što otprije bijaše, zadanim joj ljutim bolom, umorio i nevinu ženu svoju.

Malne sav govor ove priče proziran je. Dva sina i kći, od prve ujedno rognjeni carskome lovcu, to su dva božja brata i sestra im Zora, prva djeca Vidova. Što je djeci na čelo udaren znamen nebesni, zlatna zvijezda, ono mi smotrismo u Kastora i Poluksa, koji su, na rimskim novcima, taman braća zlatne zvijezde. A taka biljega ne pominje se u cigloj ovoj priči; ista zvijezda, i u drugim pričama, krasi braću³.

³ N.p. u 11 dodat Vukove zbirke.

Ako sa dva brata takogje zlatnih ruku, eno i Kosajčić, u epu, ima na ruci, kao lično obilježje, "burmu pozlaćenu". Što će se dva brata okamemti, a sestra u noć zaturiti, za to ragja se, po priči, sve troje njih u večer; a što zlatna božja braća oživljuju zorom, s toga sestra, gdje pregnu da ih potraži, ustaje u zoru. I sanduk, i rijeka, i mačad podmetnuta, obični su simboli, kod Arijaca, za nadvladalu noć: sve živo zaklapa noć, te se ova struji, oko vasionu, u neizmjernu pučinu; mačka, uz zlokobno oštrice svojih noćno raširenih zenica, jeste kao neka zoomorfoza noći¹. U našoj priči, pred kamenjenje biva graja i uka strašna; u Rig-Vedi², gdje se god javljaju **Ačvini**, svagda ih prati urnebesni topot. Šta znače one tri stvari, kojih nije u domu, i koje valja nabaviti, ja se tome čisto ne dosjećam. Ipak, tri stvari, ili tri želje, to je pomisao mitična, koja spada u općenito blago Arijaca, te se ona ponavlja u pričama skoro sviju naroda indo-europskih. Iznosi je i samo klasično pričanje: Tezej od oca dobiva na dar moć triju želja³. Treća stvar: voda zelena iz jezera, kojom orošena dva brata mahom oživljuju, biti će zelena, neizrazita svjetlost dana u prvi cik od zore. Istom svjetlošću sazda se, kako to već čusmo, i zeleni mač staroga Voina, ili Vida. Ali, što je tica koja zbori, i drvo koje pjeva⁴? U starčini do jezera, koji k otkriću triju stvari pripomože, možda imademo Vida ostarjelog, Velimira drugih naših priča⁵.

Kako navlastito jednog od dvoje krasno braće zateče okamenjenje, tako je naravno, da se pučko pričanje ponajviše bavi sa ciglim okamenjenikom. Bile tri sestre, kazuje opet druga jekavska priča⁶, pa najmlagju vjenča sebi kralj, a ona mu rodi dvoje djece "sa dvije krune", muško i žensko.

¹ Za mačku, gledaj u Gubernatis-ovoj **Myth.-Zool.**, v. II, p. 43, i dalje.

² Passim.

³ Preller, **Griech. Myth.** II B., s. 287—8.

⁴ U bosanskoj priči: "Tri djevojke", koja je varijacija od ove, braća oživiše uprav u onom trenutku, gdje "tica frkne pa djevojci stane na rame" (**Vila Beogr.**, g. 1868, br. 36) Tica zar izražava, isto kao i voda zelena, svjetlost ranog jutra, svjetlost zrake koja juri. Što se tiče drveta koje pjeva, moglo bi to biti himna prirode, pri Zorinu rogjaju. Za tri stvari, uporedi i pjesmu Davidovićeve zbirke, 11.

⁵ Vidi **Dio 1**, na str. 46—8.

⁶ **Vila Beogr.**, g. 1868, br. 28: "Dvoje kraljeve djece".

Ali mati kraljeva i druga jedna baba vračarica porodilji podvrgoše dvoje štenadi, a djecu zaključaše u kovčežić i baciše u more. Ženu, bruku svoju, kralj dao prikovati na gradska vrata. Dva čeda s krunama nagjoše, spasiše i odgojiše kalugjeri, u manastiru pokraj mora. Gdje oni odrastoše, odbjegli odovle u planinsku pećinu, pa živili od lova i branio ih jedan stari kalugjer. Po slučaju, vidio njih i zadivio im se krasoti otac kralj, ne znajući ih; a kraljeva majka, i vračarica, gonile djecu svejednako. Po njihovu nagovoru, momče krene, preko tri planine, na neko jezero, gdje iz čeljusti aždaje istrgne sahan od zlata čudotvorni. Drugom, ode, preko pet planina, potražiti mjedeno guvno, gdje je krilat konj u zlatu, koga uhvati i pojaha. Preko devet planina, trećom, zaputi se, sa jabukom od zlata, k opčinjenoj preopasnoj kuli, gdje sjedi djevojka glasita, lijepa kao sunce, kod divne vode, a u krasnoj sobi, trećoj redom. Momak i ovu, i pregjašnje muke, bio preturio uz svjetovanje starca kalugjera; kad eto, pri kraju ove zadnje kušnje, zasjeni ga djevojčina divota, te s uma smetnu, da ne smije progovoriti s jednom starom ženom do nje, pa, gdje izusti riječ, u onaj mah okameni se on i njegov konj! Sestra, prežalosna, išla onda po tragu brata, noseći takogje zlatnu jabuku, izručenu joj od kalugjera. Kad brata nagje, preli čudnom vodom, i njega, i krilaša mu okamenjenog, te odmah oživiše. Odoše tada kraljevu dvoru, gdje sestra pokropi vodom i izmučenu kraljicu, majku svoju, pa i ova oživi. Na posljjetku, kralj saznao sve. Prigrlio djecu i mater im nedužnu; a mater svoju, i njenu drugaricu zlu babu, pribio na vrata gradska.

Ova je priča, po osnovi, jednaka sa pregjašnjom, uz jedinu znatnu razliku, da su ovdje dvije djevojke, a jedan junak. Sestra je Zora noćna, a Zora jutrenja druga djevojka, koju traži te iz kule izvodi vitez na konju. Ona je "kao sunce lijepa"; "nema je ljepše na ovom svietu", veli priča. Istu Zoru i istoga junaka nalazimo, pod drugom oblakom, opet u priči jekavskoj¹, gdje je o kamenu govor najobilniji.

¹ Vuk. **prip.**, dodat. 7.

U nekakva kralja bio jedinak sin, a prispio za ženidbu. Sin valja da traži po svijetu za sebe djevojku, pa, kad je tražio i ne našao, "izišao na brdo" i "popeo se na jedan veliki stanac kamen", da se

odatle strmoglavi. "Ne, čovječe! za trista šesdeset i pet koji su u godini!" zavapio iz potaje nekakav čovjek, vas sijed, i zaustavio samoubilca. Starac mu se onda ukaza, i reče: "Vidiš li ono onamo veliko brdo? — Vidim — A vidiš li ono silno mramorje povrh njega? — Vidim — Navrh onoga brda ima jedna baba zlatnijeh kosa, i u skutu drži jednu ticu; ti treba ovu babu, prvo nego te vidi, za kose da uhvatiš, a ako ona tebe prvo vidi, okameničeš se". Množina mladića već se bila okamenila, pa stajahu svi onamo dupke. Kraljev sin pogibiju uvidio; ali njemu se hoće ona čudna tica, s kojom se zlatokosa baba "igraše i prema suncu biskaše". Ode k brdu, pristupi kamenjaku, došuma se do babe i za kose je uhvati. "Šta ćeš od mene?" ciknula baba, te kao od potresa zatreslo se brdo. "Da mi daš tu ticu sa skuta i da povrneš sve ove hrišćanske duše!" odgovori joj mladi junak. Iz usta babinih zaduhnu vjetar plavetan, koji oživi sve okamenjenike. Svoju ticu ljubi kraljev sin, a dok je ljubi, od tice biva najljepša djevojka. Tad mu ona dala čarni štap. Tim štapom kucnuo vjerenik u kamen, a iz kamena suklja rpa zlatnih novaca. Štapom još razdvoji veliku rijeku, i gomilu za njima naklopljenih vukova prometnu u mravinjak¹. Preturivši svaku napast, mladenci sretno stigoše doma i vjenčaše se.

Nego, skoro svi biljezi i sve zgone u još jednoj jekavskoj priči² one su iste, koje u životu dvaju Jakšića, dvaju eddičnih viteza, dvaju Dioskura i dvaju **Ačvina**.

¹ Ovo je prvi put što sretamo mrava, u našim kazivanjima naravi mitične. Radljiv, štedljiv, pa bogat i onda, gdje se preko zime skriva, mrav je u teomorfičnom odnosu s blagima, a vremenito sapetim bogovima Ovaki simbolizam mrava stvorio se već u davnini arijskoj. (Gubernatis, **Myth. zool.**, v. 11, p. 44—9). "Baba zlatnijeh kosa", u priči biti će "baba od zlata", "baba zlata", nekili naših pisaca (**Akad. rječ.**, pod **Baba**), t.j. proljetna zemlja u slavenskome mitu.

² Vuk **prip.** 29.

Priča progovara skoro čistim glasom prvašnje neznabožačke legende. Nekakav ribar ulovio u mrežu dan za dan tri jegulje, te, po nagovoru same treće jegulje, rasjekao ovu na četvero, i dao po komad ženi svojoj te jednoj kučki i jednoj kobili, a četvrti komad usadio više kuće. Žena potom rodila dva blizanca, kučka okotila dva hrta, a kobila oždrijebila dva ata; poviše kuće iznikle dvije sablje. Gdje blizanci odrastoše, jedan, da zaradi, odlutao u svijet, davši bratu posudu vode i rekavši: Ako se ova voda zamuti, to je znak, da sam ti poginuo. Vrljajući, dogje u veliki grad, gdje ga careva kći okom odmah zapazila; kadno pak iz bliza vidi pristala junaka i sablju mu, i hrta, i konja viteza, uljubi se unj do zanosa. Izmolila ga u oca, i vjenčali se. Jedno več mladoženja ugleda sa prozora veliku goru, gdje sva u velikom plamenu plamti, pa za to upita ženu do sebe. "Ono je gora čudovita", reći će mu žena; "preko dan sijeva, a po noći gori; i kogogj k njoj pogje, ostane mutav i na ono mjesto udurečen". Ništa za to: junak okroči konja i povede onamo psa. Na kamenu stancu nagje babu, koja ga uvede u avliju jednu, ogragjenu kostima od junaka, pa je u avliji nebroj drugih junaka mutavih i ukočenih. Tu se okameni i srčeni mladić, i konj mu, i pas. U onaj tren zamuti se voda u sudu bratovu. Zaturio se onda i ovaj u svijet, dok nabasao na one iste carske dvore. "Evo ti muža!" uzviknuo car ćeri. Drugi brat, sablja njegova, konj, pas, sve bješe na lik brata izgubljenog: dva brata blizanca kao dvije pole jedne jabuke. Nego, u noći postavi on sablju izmegju sebe i snahe. Po kazivanju mlade žene, u to doznao što je bilo i svemu jadu se dosjetio. Danu na osvitak, eto njega na konju, pa vrcem u kletu goru. Nasrnu na babu, na nju nadrška psa i previknu: "Brata mi na dvor!" Živa njega izvela baba, povrativši mu govor i dušu. Vješticietini dva brata sad istrgoše travu iz ruke, a pošto njom otriješe sve zatravljene ljude te progovorili, ubiše babu i vratiše se k nevjesti u carske domove.⁸

⁸ S ovom isporodi priču čakavsku: "Ribica na tri deli razdeljena" (Mikuličića **prip.**).

Nakon već izloženog mita dvaju nebesne braće, priča ova gotovo i ne treba tumača. Dva prekrasna blizanca jednolika, pak i sve jednoliko: dva konja, dva mača, dva hrta, to se po sebi kaže. Na jednakoj je čistini i brat patnik, i djevojka uzvisita, i požarni prizor, i nedaća večernjeg okamenjenja, i uskrnuće u rano jutro. A nije bez neke, u važnoj ovoj priči, ni samo ono što uzgred dolazi. Ribar pokazuje na pučinu noćnu, iz koje izviru oba božja jezdioca. Riba u opće, a jegulja napose, kod Arijiaca znameni su rogjaja¹; iz noćne materice istječu svijetli konjici, konji, psi, mači.

¹ Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II, p. 360—1.

Voda, što se zamućuje, takogje je noć, tmasta i opasna, u kojoj će jedno od braće da gine. Što gora po danu sijeva i grmi, to znači nebo dnevno uz gromornu silu svjetlosti. Zid od ljudskih kostiju, i dvorište dupkom puno kamenih ljudi, prikaz je Udine, kojoj sliku tamničku već prihvatismo u epskoj pjesmi².

² Na str 234.

Mjesto noćnog Vuka, ili Troglava, ili Zla boga, u ovoj, i u još drugim pričama, vrši udu moć stara ženetina. Ovo je otuda, što naši oci od dva velika a dodirna ljudska strašila, noći i zime, kad ili rastavljahu, prvo najvolije uobrazivati muškim, a drugo ženskim oblikom. Najčešće utvarala im se zima kao neka ženturina preopaka i satiruća³. Ljudske kosti na rpe, to je obilježje zimnog poloma i zimne ukočenosti u prirodi zamrloj. U noćno i u zimno doba, sve je povaljeno i skamenjeno. Nebo i zemlja unakrst, vasiona širom, ukazuje se onda kao velika "skamenjena kraljevina", o kojoj govore priče kajkavske; skamenjena je ta čak i djevojka na udaju spremna, t.j. Zora. Ali sve hoće opet da oživi. "Danu na osvitak", kaže priča, brat budi brata, pa, s njim ujedno, od mrazovite tmuše izbavlja i cio pokunjeni, skamenjeni ljudski rod.⁴

³ Vidi **Dio I**, na str. 61—3.

⁴ S ovom gotovo jednaka priča raznosi se i po Italiji (vidi joj izvadak u Gubernatis-a **Myfh. zool.**, v. II, p. 361) O zajmu teško je misliti, pa će to reći, da pričanje arijsko o dvojici nebesne braće baš iz punog srca tecijaše, ako ga u Italiji ne stroši cvatnja trostruke prosvjete.

A da bude iznad svake sumnje i sam imeniti odnošaj ovih priča k dvojici Jakšića, pjesme Petranovićeve zbirke hoće da o tome iznesu izravnog dokaza. U pjesmi jednoj⁵ natuknuto je o porodu i o zlamenju dvaju braće ono, što i u pričama; a izrijekom navode se Jakšići:

"Dva putnika putem putovala,
dva Jakšića od zemlje Srbije,
megju sobom oni govorili:
Da je mudra mlada sultanija, ...
da oplete mrežu plemenitu,
da uhvati ribu šestokrilu,
da odreže ribi desno krilo,
rodila bi sina zlatnoruka...
Opletoše mrežu plemenitu,
baciše je u to sinje more,
ufatiše ribu šestokrilu,

odrezaše njojzi oba krila.
Rob odnese desno svojoj ljubi,
da mu rodi zlatnoruka sina,
a lijevo krilo sultaniji.
Ragja čedo sultanija mlada,
ona rodi guju šarovitu,
dok je rodi, odmah joj uteče,
na pendžere u zeleno polje.
Kad robinja pogje čedo ragjat',
ona rodi sina zlatnoruka"⁶.

⁵ Knj. I, 21.

⁶ Ovih stihova smisao nije mi posve čist. Nagagjajući rekao bih, da se tu govori o pomladku dvaju Jakšića Arijski, te i naši bogovi, obično "dvaput su rođeni", kako to kaže Rig-Veda, t.j. oni s prirodom zamiru, pa oživljuju nanovo. Čedo robinje, zlatoruki sin, biti će brat dnevni, što se ragja iz ropske noći, a čedo sultanije, guja šarovita, zar je noćni brat, što se odvija iz gospodskog krila dana, a ide u noć, oličenu gujom, našim simbolom noćnog ognja.

I kamen, toliko znamenit u životu braće, u drugoj pjesmi iste zbirke⁷ nalazimo kod Jakšića. Da razvrže dva Jakšića, da braću od zakletve mamom pomami i zavadi, vila načinila se krasnom čobanicom, pa svoje "ovce od kamena satvorila", a njima i "od kamena zvono udarila"¹. U trećoj pjesmi, kamene se i konji Jakšićevi². Kamen je Jakšićima upravo svečan. Oni se njim čak i kunu, osobito u starijim pjesmama narodnim. "Nagjoše", pjeva o Jakšićima jedna bugarštica,

jedan mramor studen kami,
i uz kamen suho drvo javorovo;
srdašce je primo (Jakšić Mitar)

ka mramoru studenomu,
rukami ophiti suho drvo javorovo,
paka mi je otiš'o svomu bratu govoriti:
Poslušaj me, moj brate, k'o ti ću se oklinjati:
Ako ti sam, moj brate,
ljubovnicu vjenčanu ljubio,
srdašće mi ustinulo
k'o no mramor studeni,
a ruke mi usahle
k' ono javor suho drvo!³"

⁷ Knj. II, 6.

¹ v. 34—7.

² Id. ib., 7, v. 205.

³ Bogišića **pjes.**, 41, v. 21—9.

A jednako, u još jednoj bugarštici, kune se i drugi brat, Jakšić Stjepan:

„I skoči se Stjepane s svoga konja velikoga,
ter mi nogam' stanuo na mramor studen kami,
a rukami bijaše suho drvo zagrljo;
tu se poče zaklinjat' Mitru bracu rođenomu:
Ako je, brate, omraza megju nama postavjena,
iz mramora studena živa voda udarila,
a i javor suho drvo l'jepo ozelenilo!
Ako li je istina, što si meni govorio,
da bi noge ostale pri mramoru studenomu,
a i ruke junačke pri javoru suhu drvu!"⁴

Urekoše kamen, kako mi se čini, ako ne glavom Jakšići, a to žene njihove, i u novijim našim pjesmama. Žena prvoga Jakšića, odvrćući muža da ne da odijelo i oružje drugome bratu, kaže:

"Ne daj . . . kako ćeš mu dati?
Kam njegovo, pusto mu ostalo!"⁵

Kletvu pak žene mlagjeg brata već čusmo gore:

"Kam mu konji, poklali ih vuci!
Kam oružje, odnijeli ga Turci!
Kam od'jelo, ostalo mu pusto!"⁶

⁴ Id. 42, v. 20—9.

⁵ Davidovića **pjes.**, 11, v. 46—7.

⁶ Vidi na str. 218. U ostalom mi je reći, da "kam", u novijim pjesmama, može naprosto biti "kamo". Dapače držim, da ovo ovako razumijevaju i sami pjevači.

Nužda mi dosad, više puta, iz pera iznudila riječ o kamenu. Već rečenome imam dodati još ovo. Kamen je najobičnije obilježje za noćnu napast božjih jezdilaca. U pričama, mjesto kamenog brijega, susretamo, katkad, i "Kameni Grad". Ovo je opreka, mitična antilogija, "Stojnog Biograda". Na vazdašnju izmjenu, bijeli se stojni, nebojazni grad dana, dnevno nebo, a kameni se po tom grad noći, nebo noćno. Svi božji jezdiooci, Vid i djeca Vidova, borave, kad tamo, kad amo. U pučkom pričanju Germana pominje se "Odinov kamen", pa taj kamen čudoviti siječe se mačem, prije boja¹. Da pobjedu k sebi pritegnu, ljudi rastaviće kamen po visokome izgledu bogova vidnih, koji su istom onda pobjednici, gdje se iz noćnog kamena probiju na vidilo. "Ubojni kamen" Odinov dogje do nas, jer ga se jednako spominje u narodu; al više ne služi, nego na tobožnje liječenje rana od uboja². Nazor o

noćnoj kamenoj nedaći neba, i ako sad zaboravljen, ipak prelio se u mnoge pučke kletve i običaje, koji još postoje. U epu, Crnojević Ivo, kad hoće da grozno proklinje sestru, reče joj: "Što rodila, sve se kamenilo!"³ Grozna je i sadanja pučka kletva: "Tako se ovoliki ne zakamenio!" — "Tako mi se ne zakamenilo dijete u ženi, tele u kravi, jagnje u ovci, svako sjeme u baštini i duh u kostima!"⁴ Po jugozapadnim krajevima naroda našeg malo manje teži i ova kletvena riječ: "Kami ti u srce!" — "Kam ti u dom!" Kadikada hoće i majka Jekavka da reče ludome sinu: "Muči, sinko, stale ti s kamenom!"⁵ Isti Jekavci, kad se poslije svagje izmire, bacaju kamen, svak na strana suprotnu; to je čin velike zakletve, a kaže se: "Kam tamo, kam amo"⁶. Pa riječ: "zatucati koga u kam", hoće reći: slutiti, da ga nestane⁷.

¹ Grimm, *Deutsche Myth.*, a. 128, a i *Nachtr.*

² Vuk. rječ., pod **Ubojni kamen**.

³ Stojadinovića *pes.*, knj. I, 14, v. 764. I opet, u pjesmi 10, v. 30—2: "Što rodio, sve se skamenilo, — što mu muško, sve kameno bilo, — a što žensko, slijepo mu bilo!"

⁴ Vuk. **posl.**

⁵ Vrčevića *Niz prip.*, str. 111. I bez veznika: "stale ti kamenom!" u pjesmama Čojkovićeve zbirke.

⁶ Id., *passim*. K ovome običaju vrijedno je primaknuti ovo mjesto iz inače malo kritičnog Orbinieva *Regno degli Slavi*, p. 126: "... havevano per costume (le genti Venede, o Slave), quando facevano tregua, o pace con l' inimico, mandar l' Ambasciadore, il quale pigliando in mano una pietra la buttava in acqua, dicendo, cosi venga a perire, et annegarsi colui, che mancara di fede, la quale inviolabilmente servavano i Vandali".

⁷ Vrčevića *Niz prip.*, str., 92; "... svak nas kune i u kam zatuca, ne daj Bože, da ni deseta kletva na nas ne prione".

Cio ovaj svežanj ljutih kletava s kamenom dadoše Jekavcima na ostavu djedovi neznabošci. Kunijahu se kamenom poganski sjevero-zapadni Slaveni, to po tvrdome svjedočanstvu hroničara Helmolda¹. A taki običaj siže i u dublju davninu. Uz kamen vršila se kod Rimljana kletva najoštrija, a sklapale se najsvečanije pogodbe: gologlav pod božjim nebom, i s kremenom u ruci, stajao prisežnik pred oltarom presvetim, pred **ara maxima** boga Hercula. U prvom pokretu građanskog rata među Sulom i Marijem, Sula htjede sebi privezati konzula suprotne stranke, L. Kornelija Cinu: ovaj za to uzigje na Kapitol, pa, držeći kamen u ruci, ukleo sebe, ne bude li Suli prijazan, da ga iz grada izbace, kao što on iz ruke taj kamen baca, a, to rekavši, hiti pred svijetom kamen na zemlju².

Kako se Rimljani često bogmahu sa Herkulom: Mehercle! tako isto i sa dvojicom braće: Mecastor! Epol! Edepol! A da je kletveni kamen bio u osobitoj svezi baš s onom braćom, dokazuje bogmanje Spartanaca: *Νη τω Λαπερσα!* koje bi u našem jeziku glasilo: Tako mi dvaju okamenjenika! Pradavne kamene kletve, kod Slavena i Italo-Helena, prvi su uzročnici nebesna braća.

Ovako, slični božanski nazori, uz tijesno srostvo arijsko, proizvedoše čudnih podudaranja između klasičnoga svijeta i prostoga naroda našeg.

¹ *Chron. Slav.*, 1 I, c 83.: "Et inhibiti sunt Sclavi de cetero jurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti, ferro vel vomeribus examinandos". Mjesto starodavnog dokaza sa raznom zakletvom, Nijemci, dakle, tamo uvedoše ordalije.

² Plutarh, u **životu Sulinu**.

U **Dijelu 1**, na str. 82 (122), vr. 23, treba ispustiti ove riječi: "te zar i za ono Helmoldova boga Prone" ..